

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.472)"1713"
929.7(497.4)Podgrad pri Vremah)

Prejeto: 2. 10. 2015

Dragica Čeč

dr. zgodovine, docentka, Fakulteta za humanistične študije in Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem,
Titov trg 5, SI-6000 Koper
E-pošta: Dragica.Cec@zrs.upr.si

Upor podložnikov gospostva Švarcenek med tolminskim puntom

IZVLEČEK

Članek analizira uporniško dogajanje leta 1713 na območju gospostva Švarcenek (sedež zemljiškega gospostva v bližini Podgrada pri Vremah), razbito zemljiško gospostvo z vasmimi na Krasu do Sežane in Povirja, v Vremski dolini in Brkinih. Z metodološko kritičnim pristopom analizira nekaj konceptov zaslišanj švarceneških podložnikov različnih starostnih skupin, ki so imeli v vaški skupnosti različne poklicne in družbene vloge. Njihova zaslišanja so primerjana s prvimi uradnimi poročili, ki so jih o dogodkih v tem mejnem gospostvu napisali najpomembnejši uradniki dveh dežel – Kranjske in Goriske – ter vplivnega mesta Trst.

KLJUČNE BESEDE

mentalitete, plemstvo, podložniki, upor, gospostvo Švarcenek, sodni protokoli, 1713

ABSTRACT

SERF REBELLION IN THE ŠVARCENEK SEIGNIORY DURING THE TOLMIN PEASANT REVOLT

The article analyses a rebellion that took place in 1713 in the territorially discontinued Švarcenek seignior (with its seat near Podgrad pri Vremah) that encompassed villages scattered across the Karst to Sežana and Povirje, Vremška dolina and Brkini. Using the critical methodological approach it analyses some concepts of interrogating serfs of different age groups who played various vocational and social roles in the village community. These interrogations were compared to the first official reports on the developments in this border seignior that were drawn up by the most important officials of two provinces—Carniola and Gorizia—and the influential city of Trieste.

KEY WORDS

mentalities, nobility, serfs, revolt, Švarcenek seignior, court protocols, 1713

Uvod

Rekonstrukcija dogodkov v gospostvu Švarcenek,¹ o katerem historiografija ni vedela veliko, bo izvedena na podlagi v konceptih ohranjenih zapisnikov, ki zaradi te svoje lastnosti bistveno otežujejo njihovo transkripcijo in interpretacijo, a vendarle omogočajo številne metodološke novosti pri preučevanju uporov. Doslej je šlo pri uporih predvsem za pogled z zornega kota plemstva. S širjenjem kulture pisanja zlasti med višjimi družbenimi sloji ti puščajo številna pričevanja o uporih ter s tem specifično in tipizirano podobo uporov. Te podobe so mnogokrat skrite pod krinko uradnih poročil. Tudi zgodovinsko vedenje o uporih v švarceneškem gospostvu se je oblikovalo s perspektive zemljiških gospodov.

Cesar Karel VI.

Bistveni del prispevka temelji na analizi konceptov sodnih protokolov zaslišanj švarceneških upornikov, ki jih je tako kot za druge upornike odredila komisija, ki jo je imenoval cesar kot deželni knez. Sodni protokoli so svojevrsten vir, v katerem so preiskovalci iskali točno določene podatke in informacije, četudi so zaslišanja do določene mere tipizirana po določenih procesnega prava, kar še posebej velja za sojenja v primerih uporov. Upor leta 1713 je bil zatrt na tipičen način. Vlada kot deželni knez na Goriškem je potem, ko je od različnih organov prejel precej strašljivih poročil o širjenju upora po deželi, dovolil vojaško intervencijo za zatrtje upora.² Istočasno pa je imenoval tudi posebno preiskovalno komisijo, ki so jo sestavljali uradniki notranjeavstrijske vlade in vplivno plemstvo, ki je nosilo tudi goriške naslove. Četudi je moral cesar kot deželni knez potrditi kazni, izrečene upornikom, je komisiji že pred izročitvijo poročila dovolil izrek smrtne kazni vodilnim upornikom. Iskanje vodilnih upornikov se je začelo že precej zgodaj, a so jih kljub temu s tiralicami iskali več mesecev.³

Zaslišanja, še posebej pa njihovi koncepti, so metodološko precej zadržan vir. Ob procesnopravni okoliščini, da so preiskovalni procesi potekali na podlagi vnaprej pripravljenih vprašanj, sestavljenih na podlagi dokaznega gradiva t. i. *corpus delicti*, je ob izgubi teh vprašanj rekonstrukcija dogodkov ob določenih okoliščinah nemogoča. Tako je tudi v primeru analiziranega vira. V kazenskih procesih proti upornikom iz leta 1713 gre za zgolj fragmentarno ohranjene zapisnike. Poleg tega gre za gradivo kazenskih preiskovalnih procesov, ki so imeli izrazito politično konotacijo in v katerih so izpraševalci dokazovali, kako so lahko sodniki človeka med sojenjem popolnoma razosebili in ga spremenili v sredstvo generalne prevencije. Delinkvent je tako postal simbolični objekt, ki ga je oblast kaznovala, da bi ljudi odvrgla od podobnega ravnanja.⁴

Sodniki v času zaslišanj prek *corpura delicti* poznajo določene okoliščine upora, ki narekujejo njihova vprašanja upornikom. Tako mnogi uporniki trdijo, da v času upora niso bili na določenih krajih. Matiju Gombaču (Gomboz) iz Hrušice, ki je veljal za enega od vodij upora v gospostvu Švarcenek, pa je bilo celo zastavljenih več vprašanj, povezanih s spornimi praksami podložnikov. Spraševali so ga o zborovanjih v Povirju, Kačičah in Hrušici, teh vprašanj pa drugim preiskovancem na tako jasn način niso zastavili. Četudi naj bi bil med tistimi odposlanci gospostva Švarcenek, ki so se udeležili uporniškega dogodka v

¹ Slovenjenje imena z besedo »Završnik«, ki ga je uvedel S. Rutar in ga utemeljil z njegovo knjižno rabo, ne prepriča (Rutar, *Završniška gosposčina*, str. 217). V konceptih zapisnikov, ki vsebujejo enkrat italijanske ali nemške, drugič pa slovenske oblike osebnih in krajevnih imen, se tako pojavlja npr. za Lokve izraz »(iz) Lokve« in »Corniale«, za Švarcenek pa »Schwarzenegg« in »Suarcenek«.

² Splošni pregled upora najdemo pri Marušiču, *Veliki tolminski punt*. O splošnih razmerah v začetku 18. stoletja, poteku upora in odnosu do kmetov pa je treba podatke dopolniti s članki v zborniku Čeč et al., *Tolminski punt*, 2014.

³ Gl. Čeč, *Prostori upora*.

⁴ Scheutz, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten*, str. 99–135; Scheutz, *Individualisierungsprozesse*, str. 39–59.

Štanjelu,⁵ se je izmikal, češ da ni bil na prvem zboru v Povirju.⁶ Ob številnih strategijah in taktikah izmikanja zaslišanih posameznikov, ki jih razkriva preiskovalni proces proti Mitji Gombaču, pa sodni zapisniki vendarle omogočijo vpogled v upornika in upor. Gre torej za pogled tistega, za katerega se v stroki rado zapiše, da zaradi nepismenosti pripada molčeči, če že ne anonimni množici. Glede na vrstni red zaslišanih so bili švarceneški podložniki med prvimi zaprtimi uporniki v goriških ječah, kar je zaradi smeri premikanja krajišniške vojske, ki je po Krasu zapirala upornike in jih nato ob vojaškem premiku v Gorico izročila v ječe na goriški utrdbi, pričakovano. Glede na izjave nekaterih podložnikov gospostva Švarcenek je pri zapiranju podložnikov tega gospostva aktivno vlogo odigral tudi goriški stanovski komisar, ki je spremljal krajišnike, Karel baron Neuhaus. Med podložniki, ki so spadali pod jurisdikcijo deželskega sodišča Švarcenek, so bili namreč tudi nekateri njegovi podložniki. V goriških ječah je bilo zaradi teh okoliščin pred prihodom preiskovalne komisije zaprtih veliko več upornikov s Krasa kot iz tolminskega gospostva, kjer se je upor začel. Tako so tudi ob pritožbi proti gospodu zaradi višanja dajatev predlagali, da se lahko vrnejo domov (domnevno, ker so bili zaprti), in sicer tako, da v ječah ostane šest moških, ki bi počakali na odločitev.⁷

Zdi pa se, da je premike vojske vsaj nekaj časa spremljal tudi eden od sinov Ferdinanda Petazzija, najverjetneje Nikolaj, ki bi lahko bil v Rihemberku v času, ko je bilo tam nastanjeno poveljstvo vojske. Poveljnik skupne krajišniške vojske Ernst Kullmayer (tudi Kullmer) je namreč v poročilu o kaznovanju vojakov pod njegovim poveljstvom, ki so plenili v Rihemberku, zapisal, da je na smrt obsojene vojake pomilostil svet plemičev, v katerem je bil tudi grof Petazzi.⁸ Z enim od lastnikov gospostva Rihemberk, Ivanom Francem Lanthierijem, je bila ne nazadnje poročena tudi Ferdinandova hči Marijana Petazzi (roj. 1685). Ker druga poročila o grožnjah upornikov večkrat govorijo o »ostarelem« grofu Petazziju, ki je moral pri sedemdesetih letih bežati po kopnem in morju, kar naj bi pri prejemnikih sporočila spodbudilo sočutje, je malo verjetno, da bi bil Ferdinand tisti, ki je sodeloval kot nadzornik pri premikih vojske. Veliko verjetneje je bil to njegov sin Nikolaj, edini od sinov, ki se kot mladi gospod omenja v sodnih protokolih, zlasti v dokumentih svoje poročne priče Martina Strassolda. Nikolaj sicer nikoli ni postal lastnik gospostva Švarcenek, ker je umrl pred svojim očetom.

Ferdinand Petazzi je preiskovalno komisijo med prvimi prosil, naj njegove uporne podložnike zasli-

ši in kaznuje, da bi se v prihodnje izognili takšnim uporom.⁹ Kot zemljiški gospod je v prošnji, ki jo je naslovil na komisijo, menil, da lahko kaznovanje deluje splošno preventivno in reši njegove stare spore s podložniki. Prav zato je deželnega komisarja Karla barona Neuhaus, ki je spremljal krajišniško vojsko, verjetno vsaj ponekod spremljal tudi kateri od Petazzijev.

Prav zaslišanja podložnikov švarceneškega gospostva dokazujejo, da uradna poročila pogosto ne presežejo povzemanja nepreverjenih govoric oziroma kolektivnih strahov, saj o dogodkih na podlagi govoric poročajo posamezniki na zelo različnih položajih. Včasih so določene novice zapisane tudi taktično in s prikritimi nameni. Prav v primeru zemljiškega gospostva in deželskega sodišča Švarcenek se pokaže, da so bili njegovi lastniki Petazziji politično povezani z vsemi glavnimi akterji na Goriškem, ki so sodelovali pri preiskavi upora. O nezadovoljstvu švarceneških podložnikov zaradi novih davkov je najprej poročal goriški fiskal Francesco Romani, ki je na upornike naletel, ko se je vračal z Reke, kamor je verjetno še pred prvim valom upiranja na Goriškem odšel po službeni dolžnosti.¹⁰ O dogajanju na Goriškem nadrejenim oblastem v Gradcu namreč prej ni poročal. Fiskal je v poročilu dvoru celo zagotavljal, da je želel upornike švarceneškega gospostva pomiriti, jih opozoril na uporabo primernih sredstev za naslavljanje pritožb ter jim razložil, da je tak način reševanja sporov kazniv. Natančen opis njegovega ravnanja z uporniki je nadrejenim sporočal, da je ravnal tako, kot so od podložnikov s posebnimi cesarskimi patenti zahtevali ob začetku posameznih večjih uporov.¹¹ A hkrati je širil tudi novice, da je med podložniki razširjeno sovraštvo do Jakoba Bandla in vseh drugih pobiralcev davkov ter da se želi tudi ta del grofije povezati s pobudniki upora – tolminskimi podložniki.¹² Podložniki gospostva Švarcenek med zaslišanji tega seveda niso potrdili.

Prav Francesco Romani kot zastopnik deželnega kneza v deželi je kot sodnik v preiskovalnih procesih pomembno vlogo igral tudi pri zaslišanjih upornikov. S Ferdinandom Petazzijem je bil celo sorodstveno povezan, saj je bila Ferdinandova žena Uršula leta 1707 krstna botra hčerki Francesca Romanija.¹³ Takšno, t. i. »duhovno« sorodstvo je bilo v novem veku izredno pomembno. Do določene mere je tako glavni izpraševalec zagotovo podpiral interese Petazzijev, ti pa so bili za to, da se podložnike kaznuje.

Ker gre za obvladljivo okolje, za katerega je bilo opravljenih dovolj študij, lahko rekonstruiramo še druge politične povezave Ferdinanda Petazzija, ki je kljub temu, da je bil predstavnik starega tržaškega

⁵ Historiografija je zgolj potrdila, da se je upor razširil tudi v Štanjel (Grafenauer, *Veliki*, str. 87).

⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁸ Čeč, *Prostori upora*, str. 92.

⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 29. 4. 1713.

¹¹ Čeč, *Prostori upora*, str. 84.

¹² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 29. 4. 1713.

¹³ Schiviz v. Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 98.

plemstva, tako kot njegov oče sklepal številna politična zavezništva na Goriškem. V Gorici se je odvilo tudi nekaj pomembnih življenjskih ritualov obeh članov rodbine Petazzi. Tam je bilo krščenih več Ferdinandovih otrok (med njimi ni bilo Nikolaja, ki je bil krščen in pozneje tudi pokopan v Trstu). Zagotovo je k temu botrovala tudi okoliščina, da sta tako Ferdinand kot njegov sin Nikolaj živela v Gorici in bila v tesnih stikih z vplivnim goriškim plemstvom, začeni s z nekdanjim deželnim glavarjem, pa tudi s Karlom Neuhausom, ki je kot goriški deželni komisar spremljal premike krajišniške vojske po celotni Goriški. V Gornjem Povirju je tako prav Neuhaus dosegel, da je vojska odpeljala tudi Petazzijevega podložnika, domačina Ivana Cefuto, starega že 81 let.¹⁴

Rodbinske povezave članov družine Petazzi so postale strateške in načrtne zlasti po Ferdinandovi poroki z Uršulo Orzon. Petazziji so se prek botrstev ali s porokami in krsti svojih otrok povezali z najvplivnejšim goriškim plemstvom. Ferdinand je bil celo edini boter eni od hčera (v času upora že nekdanjega) goriškega deželnega glavarja Jakoba Antona Coroninija.¹⁵ Poročna priča Nikolaja, ki se je poročil le nekaj mesecev pred uporom (februarja 1713), pa je bil Martin Strassoldo,¹⁶ prav tisti, ki je maja 1713 prvi uradno poročal o dogodkih v gospostvu Švarcenek, o vseh »nesramnostih«, ki so jih uporni podložniki povzročili družini Petazzi, in o begu članov družine v Trst. Tam je Strassoldo pribežnike po lastnem zatrjevanju zavaroval v tržaški utrdbi, ki je bila pod njegovim poveljstvom. Sicer je imela rodbina Petazzi na griču Montebello večjo vilo.¹⁷ Med francoskim bombardiranjem Trsta med špansko nasledstveno vojno je bilo zadeto tudi njihovo skladišče soli, zaradi česar so utrpeli večjo gospodarsko škodo.¹⁸ Koliko te trditve držijo, ostaja neodgovorjeno, prav tako pa tudi, koliko nepremičnin je imela ta veja družine Petazzi v Trstu.

Na dogodke v gospostvih Devin, Švarcenek, Socerb in Novi grad (Podgrad) so s strahom gledale tudi tržaške oblasti, ki so večkrat opozorile, da se upor nevarno bliža mestu. Kako velik je bil strah, priča tudi zahteva graških oblasti, da tržaška oblast v nobenem primeru ne sme zapustiti mesta. Ta strah je izkoristil Anton Rossetti, brat desetinskega gospoda v nekaterih švarceneških vaseh, ki je dosegel, da so kranjska stanovska gravamina iz maja 1713 v končni verziji opozorila tako na problematiko dolge deželne meje z upornima gospostvoma – švarceneškim in rihemberškim – kot tudi na zahtevo upornikov, s katero so prisilili, da sta najprej Ferdinand Petazzi, za njim pa Rossetti obljubila, da bosta ostala pri starem urbar-

ju.¹⁹ Podoben strah se je širil med tržaškimi oblastmi, saj so tudi te mejile na gospostvo in uporne vaške skupnosti. Kot kaže pritožba Lokve in Sežane pred cesarskimi komisarji, so se z mestom Trst pravdali zaradi pravice obeh skupnosti do koriščenja srenjske zemlje oziroma dveh pravic – pravice do lesa (*ius ligandi*) in paše (*ius pascendi*).²⁰

Uradnim poročilom plemstva se v tolminskem uporu pridružijo poročila ovaduhov, posameznikov, ki so bili po svojem družbenem položaju bližje upornikom. Ta poročila so pogosto zapisana v obliki zaslišanj. Ni jasno, ali je bila pri zaslišanjih ovaduhov uporabljena zaprisega, ki bi v kulturi, kjer je imela prisega pomemben religiozni učinek, potrdila njihovo resničnost. Prav tolminski punt je pokazal, kako pomembni so bili ovaduhi, ki so v imenu zemljiških gospodov odšli do uporniških skupin oziroma njihovih domnevnih voditeljev. V švarceneškem delu upora takšnih ovaduhov sicer ni bilo, saj je o nezadovoljstvu z novimi davki poročal zelo vplivni Francesco Romani.²¹ Prav zato lahko primerjava informacij, ki so k najpomembnejšim predstavnikom dežele prihajale iz oddaljenih delov dežele, z zaslišanji podložnikov poda zanimive metodološke zaključke. Predstavniki deželne oblasti, zlasti deželni upravnik Ludvik Adam Strassoldo, so bili s strani tržaških oblasti obveščeni, da so kmetje vdrli v grad Švarcenek ter grozili lastniku in gospodarju, grofu Ferdinandu Petazziju, še posebej pa njegovemu sinu Nikolaju. Slednjemu so celo zagrozili, da ga bodo vrgli skozi grajsko okno. Že grožnja, ki je bila tako simbolično podobna politični grožnji, simbolni grožnji ogrožanja družbene hierarhije ob začetku tridesetletne vojne, je bila pomenljiva in zagotovo odraža spretno retoriko izobraženega pisca. O teh grožnjah so povprašali nekatere od vodilnih upornikov – ne sicer najbolj izpostavljenega vodje upornikov Ivana Muhe, pač pa npr. Matijo Gombača. Ta je izpraševalcu zatrdil, da je »gospod« urbar izročil prostovoljno in ne pod pritiskom podložnikov. Prav »gospod« naj bi jim tudi svetoval, naj dajo urbar prepisati in naj ga odnesejo v Gorico. Prav tako ni znal odgovoriti na vprašanje, zakaj meni, da je moral gospod zbežati iz grajskega poslopja.²² Francesco Romani, ki je bil hkrati sodnik (izpraševalec) v sodnih procesih, je nadrejenim organom poročal, da je moral ostareli sedemdesetletni grof Ferdinand Petazzi s svojo družino po morju in kopnem zbežati v Trst.²³ Poročila, ki vsebujejo grožnje z defenestra-

¹⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁵ Schiviz v. Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 97.

¹⁶ Oče pa je bil boter Martinovim otrokom (Schiviz v. Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 341, 95).

¹⁷ Sapač, *Grajske stavbe*, str. 198.

¹⁸ Cova, *La signoria*, str. 57; Löwenthal, *Geschichte*, str. 127–128.

¹⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 15. 5. 1713; *Kmečki*, str. 179 (v tem poročilu, datiranem 10. 5. 1713, sicer govorijo »o podložnikih barona Rossettija«, v drugem pa zapis popravijo v desetinskega gospoda). Omenjeni zapis potrjuje Vilfanovo trditev, da desetinski gospod kmetije ni bil nujno tudi njen zemljiški gospod in narobe (Vilfan, *Poljedstvo*, str. 391).

²⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

²¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 29. 4. 1713.

²² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

²³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 15. 5. 1713.

cijo, pa niso edina, ki so jih goriške oblasti dobile. Govorice o dogajanju v gospostvu Švarcenek so med goriško plemstvo prihajale od vsepovsod: od tržaških mestnih oblasti in goriških deželnih oblasti, skratka od vseh, ki so v tem pomembnem mestu in deželi, ki je z ene strani neposredno mejila nanj, kaj pomenili.

Upor v gospostvu Švarcenek

O upor v gospostvu Švarcenek je bilo v historiografiji malo znanega; najpogostejše napake – tako v znanstveni kot strokovni literaturi – se pojavljajo pri lastnikih gospostva (omenja se npr. Ludvik Petazzi) in prevelikem pomenu upora za opustitev gradu.²⁴ Napake so se pojavljale zlasti zaradi redkih arhivskih virov, ki so bili poznani za ta del upora leta 1713. Nepoznani so namreč ostali koncepti zaslišanj upornikov iz tega gospostva. Šele iz zaslišanj številnih podložnikov je danes mogoče dodatno rekonstruirati del dogodkov iz časa splošnih nemirov v goriški grofiji leta 1713. Za razliko od dosedanjega vedenja o upor se je izkazalo, da so se nemiri v tem delu grofije začeli veliko prej, kot se je sprva domnevalo. Zapis v matični knjigi kaplanije Lokev iz 8. aprila 1713 opozarja, da se je uporniško gibanje po grofiji razširilo precej hitreje, kot je zgolj na podlagi uradnih poročil doslej domnevala historiografija.²⁵ Z določeno metodološko zadržanostjo je vendarle treba korigirati faze širjenja upora po deželi. Nezadovoljstvo z novimi davki in njihovimi pobiralci se je po celotni deželi razširilo že v prvem valu upiranja, ki se je začel 27. marca 1713. Zapis tudi dokazuje, da so za širjenje nezadovoljstva in opogumljanje k upiranju vsi krivili tolminske podložnike. Posebej intenzivna so poročila o upor v gospostvu Švarcenek postala šele potem, ko so tudi podložniki tega gospostva v začetku maja od grofa Petazzija izsilili urbar in preveč plačane dajatve (tudi nove naklade) ter pisno zavezo, da se vrne k starem dajatvam.²⁶ Datum, ki uvaja zapis v matični knjigi o prihodu upornih sosesk v Lokev in hišo Ivana Muhe, lahko pomeni začetek nemirov v tem gospostvu, četudi je bil zapis zagotovo narejen po koncu upora. Kratek zapis v matični knjigi namreč povzema majske dogodke v gospostvu in opisuje dosežke upornikov: pridobitev urbarja in preveč plačanih mitnin. Zapis je vrinjen med dva prazna lista kr-

stne knjige župnije Lokev med zapise krstov v marcu. Da se je ključni del upora zgodil šele v začetku maja, kot so poročali meddeželnim in dvornim organom, potrjujejo tudi dogodki in okoliščine, ki jih opisujejo zaslišani rihemberški in švarceneški podložniki. V enem od zaslišanj Matije Gombača je namreč nedvoumno potrjena povezava med rihemberškim in švarceneškim uporom. Gombač je inkriminiral enega od Kjudrov (verjetno Mihaela) iz Kazelj, ki naj bi zbranim podložnikom dejal, naj odidejo na grad tako kot Rihemberčani. Kjuder naj bi zbrane tudi napeljeval k dejanjem, ki so mu jih svetovali v Rihemberku: npr. da od gospoda zahtevajo urbar. Ker vemo, da so podložniki gospostva Rihemberk na gradu urbar zahtevali šele po jurjevem sejmu v Komnu (24. 4.), in sicer dan pozneje, na dan sv. Marka (25. 4.), in šele nato odšli v Gorico (26. 4.), je treba čas upora pri gradu Švarcenek iskati po tem datumu. Nedovoljeni protesti podložnikov gospostva Švarcenek na sedežu gospostva se zagotovo niso zgodili 11. maja, kot se je predvidevalo v historiografiji, ampak najverjetneje 8. maja, dan po dogodkih v Devinu, kjer so se sicer kmetje pred gradom prvič zbrali že 6. maja, a se je glavnina dogodkov, vključno s smrtjo vsaj štirih podložnikov, zgodila dan kasneje.²⁷

Ključni element pri nadaljevanju upiranja v gospostvu Švarcenek je bil prihod sla goriških oblasti. Ker je sel po ukazu zemljiškega gospoda več dni potoval z uporniki, je treba datum upora postaviti med 8. in 9. majem 1713. Tržaška poročila sicer trdijo, da se je upor zgodil 8. maja.²⁸ Uporniki so se pri gradu zadrževali dva dni.²⁹ O dogodkih v gospostvu Švarcenek in pristanku grofa Ferdinanda Petazzija na njihove zahteve so namreč že 10. maja poročali kranjski deželni stanovi, kar pomeni, da se je moral zgoditi prej.

O lastnikih Švarceneka

Z novoodkritimi viri lahko popravimo in dopolnimo dosedanje navedbe glede lastnikov Švarceneka v času upora. Kot že omenjeno, se kot glavna akterja družine Petazzi med uporom pojavljata Ferdinand Petazzi in njegov sin Nikolaj. Tudi Francesco Romani oziroma pisarji so v sicer netipska zaslišanja nekaterih podložnikov gospostva Švarcenek nedvoumno zapisali, da gre za podložnike švarceneškega gospoda Ferdinanda Petazzija.³⁰ Enako je v svojo prošnjo za izpust iz zapore zapisal tudi Lovrenc Vran iz Kazelj, ki je zatrdil, da je bil zvest podložnik Ferdinanda Petazzija,³¹ kar več kot potrjuje Ferdinandovo lastništvo gospostva. Ker je sin Nikolaj umrl pred svojim očetom, v historiografiji še ni popolnoma razjasnjeno, ali je (kot trdi Jenner in po njem povzema Cova) po

²⁴ V slednji zlasti na podlagi pogosto citiranega rokopisa, ki je zbiral zgodovinske zapiske o tem območju, objavljene v različnih publikacijah. Prim.: Sapač, *Grajske stavbe*, str. 174–175 in Kjuder, *Zgodovinski mozaik*.

²⁵ Uradna poročila o upor v tem zemljiškem gospostvu in hkrati deželskem sodišču so nastala šele konec aprila (29. 4. 1713). A vendarle se je Francesco Romani v Gorico vrnil pred 21. aprilom, kar pomeni, da je poročal o nezadovoljstvu, ki je bilo razširjeno v gospostvu Švarcenek že pred dogodki v Rihemberku 24. in 25. aprila 1713.

²⁶ Ko se drugič pojavi s prošnjo pred komisijo, prosi za povrnitev škode in preklic pisne obveze, ki jo je dal med uporom (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d. 103).

²⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 14. 5. 1713.

²⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 14. 5. 1713.

²⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

³⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 1. 9. 1713.

³¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

Ferdinandovi smrti leta 1722 gospostvo res prevzela mlajša veja Petazzijev, konkretno Benvenut VIII., sin Adelma Antona. Cova nadalje trdi, da je bil Benvenut v času prevzema gospostva še mladoleten (v 23. letu starosti) in je zato z gospostvom kot skrbnik (sicer slabo) upravljal neki Terzi. V te Covove navedbe dvom vnaša gradivo švarceneškega gospostva, nastalo ob uporabi leta 1713, v katerem se poleg Ferdinanda Petazzija omenjata tudi njegova sinova Nikolaj in Anton, pri čemer gre pri slednjem skoraj zagotovo za Antona Alojza. V nekem dokumentu se namreč pojavlja tudi ime grofa Antona Petazzija, ki ga kot svojega gospoda omenja eden od zaslišanih podložnikov Anton Pičulin.³² Cova je prezrl tudi podatek, da je bil Ferdinandov sin Anton Alojz poročen z baronico Terzi. Anton Alojz je bil v času smrti svojega očeta že polnoleten. V tem segmentu se podatki ne ujemajo s starejšo literaturo, ki jo povzema Cova.³³ Prav tako Cova ne problematizira lastništva gospostva v nadaljnjih desetletjih 18. stoletja, in to kljub številnim dokumentom, ki jih o gospostvu navaja v svojem delu in v katerih se v zadevah gospostva Švarcenek pojavljajo imena Antona (najverjetneje Antona Alojza) in njegovih naslednikov.

Domnevo, da je bilo švarceneško gospostvo v rokah starejše veje rodbine Petazzi še večino 18. stoletja, potrjuje še več podatkov. Leta 1756 se npr. v sporu zaradi mitnice v Lokvi omenja (Janez) Ferdinand,³⁴ sin Antona Alojza. Nadalje se v drugi polovici 18. stoletja med člani goriške kmetijske družbe (ustanovljene 1765) pojavlja Ferdinand Petazzi, in sicer kot tisti, ki je zadolžen za napredek kmetijstva v gospostvu Švarcenek.³⁵ Tudi Ferdinand je bil sin Antona Alojza, o čemer pišejo številni avtorji in ne nazadnje tudi Cova, ki Ferdinanda kot sina Antona Alojza omenja v nekem sporu.³⁶ Skoraj zagotovo pa švarceneškega gospostva (kot je veljalo do sedaj) ni prevzel Adelmo Anton, glavar Reke, Trsata in Bakra (1725–1733), ki je za kupnino od Novega grada/Podgrada po dogovoru z dvorno komoro postal lastnik gospostva Ribnik (ki je bilo zaseženo v zrinsko-frankopanski zaroti). Dodaten dokaz za to trditev je tudi v tem, da se Adelmo Anton praviloma vedno naslavlja z imenom Adelmo in ne Anton.³⁷

Na podlagi novih dejstev lahko torej z veliko gotovostjo zaključimo, da je v začetku 18. stoletja zaradi sporov v družini Petazzi, ki jih je povzročila

še živeča zadnja žena Benvenuta VI. Maksimiljana, med (pol)brati prišlo do delitve gospostev – Julij je dobil Socerb (do leta 1702), Adelmo Anton Novi grad oziroma Podgrad (do prodaje 1703) in Ferdinand Švarcenek (do smrti 1722).³⁸ Ferdinandu sta na Švarceneku sledila najprej sin Anton Alojz in nato vnuk Ferdinand, ki je leta 1767 umrl pri 44 letih. Po njegovi smrti je gospostvo verjetno prevzel sin Benvenut IX. (do 1784 ali 1786).³⁹ Ta je bil zadnji moški predstavnik starejše linije, zato je po njegovi smrti gospostvo zagotovo prešlo na mlajšo linijo rodbine Petazzi, na Adelma (sina Benvenuta VIII. oz. vnuka Adelma Antona), ki je bil rojen v Novem mestu. To dodatno potrjuje, da so bili vse do leta 1784 ali 1786 lastniki gospostva Švarcenek potomci starejše linije.⁴⁰

Upor se nadaljuje

Vzrokov, zakaj so se kmetje gospostva Švarcenek odločili za odhod proti sedežu zemljiškega gospostva, je bilo več. Rodbina je bila v finančnih škripah že v začetku 18. stoletja, saj ni plačevala davkov. Ferdinand Petazzi je sicer dosegel, da zaradi neplačanih dolgov ni prišlo do izvršbe. Najpomembnejši je bil zagotovo stari spor zaradi povišane dajatve za tlako, zaradi česar je bilo švarceneško gospostvo v sodnem sporu s podložniki. Iskanje dodatnih prihodkov oziroma večanje zemljiške rente je bilo zagotovo odraz zaostrenih družinskih finančnih razmer. Leta 1713 naj bi sporno dajatev pobirali že deveto leto. Zaradi tega spora so, kot je izjavil podložnik Luka Pirjavec, hišni gospodarji skupaj zapravili že 700 ducatov, kar je bilo po oceni enega od podložnikov protivrednost več kot treh osmih kmetije.⁴¹ Kot je mogoče razbrati iz ključnih podatkov, je rodbina Petazzi vodila svojevrstno politiko pridobivanja fevdalne rente. Del spora zaradi tlake je bil očitno povezan s politiko družine Petazzi, saj se v vaseh, ki so sodile pod švarceneško gospostvo, kot desetinski gospodje pojavljajo tudi drugi plemiči. Včasih so tako eni kot drugi od podložnikov zahtevali določene dajatve. Z dogodki na sicer goriškem zemljiškem gospostvu je bil namreč povezan tudi desetinski gospod Bernard Rossetti, ki je imel v Lokvi težave s pobiranjem desetine od svojih podložnikov. Pritožba kranjskih stanov (10. maja), ki povzema njegove posredovane informacije, vzroke upiranja pripisuje prav pristanku Ferdinanda Petazzija na zahteve upornikov, da se povrnejo k staremu urbarju.⁴² Do-

³² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

³³ Cova, *La signoria*, str. 57.

³⁴ Prav tam, str. 204.

³⁵ *Soča*, št. 36, 4. 9. 1885, Zanimivosti iz zgodovine c. k. Kmetijskega društva v Gorici.

³⁶ Cova, *La signoria*, str. 204, 240; Schiviz v. Schivizhoffen, *Der Adel*; Witting, *Beiträge*, str. 138.

³⁷ Kot kaže genealogija družine, naj bi Benvenut IX. umrl leta 1784, Cova pa navaja, da je Benvenut (brez podatka, kateri) umrl leta 1786 (Cova, *La signoria*, str. 58–59). Bolj verjetno je šlo za Benvenuta IX., sina Janeza Ferdinanda in vnuka Antona Alojza Petazzija (Witting, *Beiträge*, str. 137).

³⁸ Tega je dobil v zameno za del kupnine od prodaje gospostva Podgrad dvorni komori. Prodano je bilo 26. marca 1703, gospostvo pa je Ogrska zaplenila zaradi sodelovanja v zrinsko-frankopanski zaroti. Gospostvo Socerb je bilo prodano leta 1702 (Cova, *La Signoria*, str. 57–59).

³⁹ Leto 1786 Cova po starejših avtorjih navaja kot leto smrti predzadnjega švarceneškega gospoda (Cova, *La signoria*, str. 59).

⁴⁰ Witting, *Beiträge*, str. 138–139.

⁴¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁴² *Veliki*, str. 179.

datno potrditev protestov kranjskih stanov pomeni pritožba Bernarda Rossettija pred preiskovalno komisijo proti svojemu pobiralcu desetine. Obtoževal ga je, da je žito pustil ležati na polju, in pritožbo pospremil z zahtevo, naj komisija ukaže takoj pospraviti žitno desetino. Čez nekaj časa je sledila še pritožba soseske in vasi Lokev, ki se je pobiranju desetine izmaknila z opravičilom, da zaradi drugega dela desetine ne more pobrati; dodala je tudi prošnjo, naj jo Rossetti pobere tako kot leta pred tem.⁴³

Temu že dlje časa trajajočemu sporu pa se je pridružilo uporniško gibanje leta 1713. Tudi švarceneški podložniki, posebej pa nekateri vaščani Lokve, so se pritoževali predvsem zaradi novih davkov na vino in meso.⁴⁴ O tem nezadovoljstvu jih sodnik ni posebej spraševal.

A po prvem valu upiranja in nasilnih dejanj ob koncu marca in v začetku aprila so se med podložniki razširile tudi druge novice. Tako je npr. veljalo prepričanje, da so tolminski podložniki dosegli tisto, kar so zahtevali, in da so bili odpravljeni davki, to pa je pomenilo dodaten povod za proteste v drugih delih dežele. Temu prepričanju je pritrjevala tudi govorica, ki se je razširila po kraškem delu goriške grofije, da je deželni upravnik izdal dekret, s katerim je dal na znanje, da so odpravljeni vsi davki. To je pred pisarjem preiskovalne komisije v Gorici zatrjeval Jurij Vadjnjal (Badgnau),⁴⁵ ko se je pritožil proti Ivanu Muhi, ker mu je kljub temu pobral davek na vino. Takšna informacija je bila namreč po zagotavljanju deželnih oblasti povod za upiranje v gospostvu Rihemberk. Deželne oblasti so tudi menile, da je proteste rihemberških podložnikov konec aprila povzročil rihemberški duhovnik, ki je napačno interpretiral patent deželnega upravitelja o pomiritvi podložnikov – po njegovi razlagi so bili namreč novi davki odpravljeni.⁴⁶ Ko je rihemberške podložnike v Gorici konec aprila sprejel deželni upravnik, je bila ena od zahtev upornikov prav izročitev patenta, ki bi ga uporabili kot dokaz, da jim ni treba plačevati davkov.

Ne nazadnje so prav zaradi stika z rihemberškimi podložniki tudi švarceneški podložniki želeli oditi

v Gorico. Poznali so neprimerno ravnanje oblasti z rihemberškimi podložniki. Med zaslišanji so švarceneški podložniki priznali, da so bili nekateri izmed njih v Rihemberku in Štanjelu.⁴⁷ Njihova imena je našel Jure Krelbelj. Šlo je za glavne upornike iz švarceneškega gospostva: župana iz Kačič Ivana Svetino, Mihaela Kjudra, Matijo Gombača (Gomboca) iz Hrušice in župana Sežane Jurija Benclja. O tistih, ki so odšli v Štanjel, pa je nekaj vedel tudi Štefan Race iz Rodika.⁴⁸

Svoj delež k načinu upiranja so zagotovo prispevali tudi zemljiški gospodje na Krasu. Ko so na jurjevo, dan, ko je bil v Komnu sejem (24. 4.), podložniki razglabljali o sporih in protestih, verjetno pa tudi o dogodkih drugje po deželi, je padla odločitev, da aktivno pristopijo k reševanju problemov. Že isti dan so se zbrali rihemberški podložniki, ki so odšli do svojega zemljiškega gospoda. Sprejela sta jih predstavnika rodbine Lanthieri, duhovnik Livij⁴⁹ in Franc.⁵⁰ Na njihove zahteve, naj se vrnejo k staremu urbarju, sta gospoda odgovorila s prepričevanjem, naj počakajo, da Tolminci rešijo svoje zahteve. Prav takšna drža zemljiških gospodov je zagotovo botrovala temu, da so rihemberški podložniki že v naslednjih dneh (26. aprila) odšli v Gorico.⁵¹ Po navedbah Jakoba Švara, 58-letnega cerkvenega ključarja iz Komna (sicer podložnika grofa Kobenzla), naj bi izbrani predstavniki sosesk odšli v Gorico, da bi od deželnega upravnika Ludvika Adama Strassolda izvedeli, ali so bili res odpravljeni vsi davki.⁵² Kot je znano, so večino podložnikov mestne straže zadržale pred mestnimi vrati. Ker je k upravniku⁵³ prišla le delegacija zbranih podložnikov, kot so od njih zahtevali, tega ravnanja niso jemali kot uporniškega, četudi so se mestne in deželne oblasti ustrašile njihovega prihoda v Gorico. Jakob Švara iz Komna je na zaslišanju potrdil, da je deželni upravnik kmetom svetoval, naj napišejo prošnjo, ki jo bodo poslali na Dunaj (torej cesarju). Švara je na zaslišanju še poudaril, da nekateri člani kmečke delegacije, ki je odšla v Gorico, z odgovorom niso bili zadovoljni.⁵⁴ Nezadovoljni so bili zaradi feydnih sporov, ki so jih imeli z Lanthieriji. Jakob Švara kot lastnik komaj dvajsetine hube in predvsem kot podložnik grofa Kobenzla teh sporov z Lanthieriji, s katerimi sam ni imel nič, v zaslišanju ni omenil.⁵⁵

⁴³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d. Ker so bili desetinski predpisi v vseh dednih deželah precej podobni, navajam navodila iz Kranjskega (z Istro in Krasom) desetinskega reda iz leta 1551: desetinski podložniki morajo po žetvi pustiti težko in lahko žito 24 ur na tisti njivi, na kateri je bilo požeto. Žetev vsakega dne naj se zloži v kope po 60 snopov. Če njiva ni dovolj velika, da bi se kot desetina jemala vsaka deseta kopa, naj zlože razstavke (*heufel*) po 10 enakih snopov, da bi se kot desetina jemal vsak deseti snop z razstavka. Če desetinski gospod ali njegov zastopnik v 24 urah ne prevzame desetine, lahko kmet svoj pridelek odpelje, na njivi pa pusti deseto kopo, razstavko ali snop, toda ne najslabše, temveč kakor nanese štetje (Vilfan, *Poljedelstvo*, str. 399, 400).

⁴⁴ O tem poročata Francesco Romani in zapis v matični knjigi kaplanije Lokve. Za posredovanje zapisa se zahvaljujem Robertu Fondi.

⁴⁵ Sicer italijanski zapis priimka je sledil slovenskemu zapisu imena Jurij.

⁴⁶ Prim. Grafenauer, *Veliki*, str. 86.

⁴⁷ Danes Braniku.

⁴⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁴⁹ V zgodnejših poročilih dvornim organom se kot duhovnika zmotno označuje Franca Lanthierija.

⁵⁰ Leta 1690 je grad pripadel sinovima Janeza Petra Ignaca Lanthierija Karlu Antonu (1660–1717) in duhovniku Liviju Jožefu (1672–1738) (Sapač, *Grajske stavbe*, 11, str. 57). Karel Anton je bil poročen s Ferdinandovo hčerko Marijano (Sapač, *Grajske stavbe*, 11, str. 97).

⁵¹ Čeč, *Prostori upora*, str. 84. Novice, da uporniki prihajajo v Gorico, so se pri goriških oblasteh razširile že 26. aprila.

⁵² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁵³ Uporniki trdijo, da so odšli k (deželnemu) upravniku.

⁵⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 30. 8. 1713.

⁵⁵ Čeč, *Prostori*, str. 84.

Podložniki so se po pogovoru z deželnim upravnikom brez ekscesov vrnili v Rihemberk.

Dodaten zagon protestom podložnikov naj bi po zatrtjevanju Lanthierijev dali bolj izobraženi domačini, ki so bili v sporu z njimi in ki so nastopali kot svetovalci upornikom. V Rihemberku je bila takšna družina Palik (Palig, Palich, Palik, Paljk),⁵⁶ družina svobodnikov (*Freisassen*).⁵⁷ Pravno sporna in stanu neprimerna je bila aretacija vseh Palikov. Očeta in sinove Palik je po ukazu Lanthierijev skupaj z drugimi uporniki zaprla krajišniška vojska, četudi je šestdesetletni oče in svobodnik Mihael Palik zatrtjeval, da z uporniki nima nič in da je bil v času upora doma. Lanthieriji pa so razširili govorice, da se je Mihael Palik sestajal s Francem Križmanom, enim od glavnih vodij upora v Rihemberku, njegov sin Janez Krstnik Palik pa da se je priključil zvezi. A očitno je bil Mihael že toliko vpliven, da ni samo protestiral, ampak zaradi neprimerne obnašanja tudi tožil Livija Lanthierija. Kako hud trn v peti so bili Lanthierijem ti vplivni svobodniki, priča prav dejstvo, da je dal Livij Lanthieri med prvimi uporniki zapreti tako očeta Mihaela kot sinova Andreja in Janeza Krstnika. V ječah na goriškem gradu, kamor so jih pripeljali krajišniki, so bili kar precej časa, saj so njihove prošnje za izpust iz zapora in plačilo kavcije pri komisiji zabeležene precej pozno.⁵⁸ Dvaindvajsetletni Janez Krstnik Palik, ki se je predstavil kot študent (verjetno na jezuitski šoli), je na zaslišanju povedal, da se je vrnil domov, da bi pomagal očetu pri reševanju »njegovih sporov«. Prav k Palikom so odšli tudi nekateri švarceneški podložniki, kar so priznali na zaslišanjih. To je potrdil npr. Gregor Race,⁵⁹ čeprav iz njegovega zaslišanja ni povsem jasno, ali je bil tudi sam v Stanjelu in Rihemberku, saj je nekatere informacije zgolj »slišal na lastna ušesa«.⁶⁰ Prav tako ni hotel povedati, ali je ukaz rihemberskim podložnikom, kako naj ravnajo, dal stari ali mladi Palik, a vendarle je med zaslišanjem potrdil pomembno vlogo družine Palik.⁶¹ O vplivu Palikov priča dejstvo, da je bil Mihael Palik manj kot dve leti pozneje in kljub obtožbam, da je pomagal upornikom, povišan v plemiški stan.⁶²

⁵⁶ V konceptih zaslišanj je pisar zapisal obe obliki priimka. V *Soči* so ob komentarju na Schivizhoffnovo objavo plemičev v maticah goriške grofije trdili, da gre za priimek Palik oz. Paljk, ki ga je mogoče najti v Batujah. Že Grafenauer pa ga je verjetno narobe slovenil kot Palik (*Soča*, 2. 3. 1904, Slovanski priimki plemenitašev v grofiji Goriško-Gradiščanski; Grafenauer, *Veliki*, str. 86).

⁵⁷ Svobodniki so bili podložniki, ki so akumulirali dovolj kapitala, da so odkupili svoje kmetije. Najdemo jih po celotnem slovenskem ozemlju (prim. Polec, *Svobodniki*, str. 19–20).

⁵⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d, str. 484–486.

⁵⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁶⁰ Ta element je sicer v koncept zaslišanj zapisan zaradi procesno-pravnih okoliščin. Procesno pravo je namreč ločevalo med neposredno pričo dogodka oz. dejanja in posredno pričo, ki je zgolj slišala, kaj naj bi se zgodilo.

⁶¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁶² Mihael Palik (Pallich) iz Gorice je bil v plemstvo s predika-

Kot je potrdil hlapec Franca Križmana Peter Bizjak, so bili švarceneški podložniki z njim kot enim od glavnih vodij upora v stiku, četudi to ni napisano v nobeni izjavi zaslišanih švarceneških podložnikov. V stiku z rihemberskimi podložniki naj bi bili tisti švarceneški podložniki, ki so jih zbrali župani, da bi s prošnjo o čimprejšnji rešitvi spora z zemljiškim gospodom odšli v Gorico. Največ naj bi jih bilo iz Povirja, nekaj jih je prišlo tudi v Lokev, kot je povedal Ivan Muha. Med drugim so zahtevali, da bi šel po eden od vsake kmetije v Povirju. To je povedal neki Švab, ki je sam odšel v Gorico, v Švarcenek pa je poslal svojega sina. Tega dela dogodkov Francesco Romani, ki je rihemberske podložnike sprejel v Gorici,⁶³ ni želel posebej opisovati, ker je bil v stiku z delegacijo, zato večine okoliščin, ki so botrovale odločitvi švarceneških podložnikov za odhod v Gorico, ni več mogoče rekonstruirati. Vendar pa švarceneški podložniki niso bili enotni. Nekateri so zagovarjali odhod v Gorico, drugi pa na sedež gospostva v Švarcenek.

Nemiri podložnikov gospostva Švarcenek se niso končali tako krvavo kot v devinskem gospostvu, kjer je bilo nekaj podložnikov ubitih in ranjenih. V Devinu je prišlo do smrtnih žrtev, kot so zagotavljali lastniki gospostva in druga poročila (npr. njim nadrejenih kranjskih deželnih oblasti), zgolj zaradi nesrečnega spleta okoliščin, saj so podložnike želeli le prestrašiti. Dogodki v Devinu so bili po mnenju tržaških mestnih oblasti v prvih uradnih poročilih neposreden povod za dogodke v švarceneškem gospostvu, česar pa zaslišani niso potrdili. Način upiranja je bil tudi v Devinu enak, saj so tamkajšnji podložniki od sorodnikov lastnika gospostva (Alojza Thurna) zahtevali izročitev urbarja. Grozili pa naj bi tudi z napadom na mitnico v Štivanu.⁶⁴

Odnos tržaških oblasti do novic o uporih v neposrednem zaledju odseva tipične strahove deželnih elit, ki med glavnimi voditelji upora iščejo tiste, ki so motivirali preostale upornike. Pri tem zastopajo stališče, da podložnike opogumljajo dogodki, ki se zgodijo neposredno pred tem.⁶⁵ Potek dogodkov in izjave zaslišanih rihemberskih podložnikov dokazujejo, da je kolektivno nezadovoljstvo, ki je sicer imelo različne vzroke, očitno združilo podložnike različnih gospostev, ki so živeli razmeroma blizu drug drugega in so bili v sporih s svojimi zemljiškimi gospodi. Zaslišani podložniki so pozneje zagotavljali, da so bili novi davki glavni predmet pogovorov na jurjevem sejmu v Komnu.⁶⁶ A že protest v Rihemberku na isti dan se je nadaljeval z drugimi zahtevami, in sicer, da podložnikom izročijo urbar, ki so ga želeli prebrati in

tom Caarburg povzdignjen 19. 1. 1715 (Frank, *Standeserhebungen*, 4, str. 29). Za podatek se zahvaljujem Mihi Preinfalku.

⁶³ Čeč, *Prostori upora*, str. 83–84.

⁶⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 8. 5. 1713.

⁶⁵ Prim. Delumeau, *Strah na zapadu*.

⁶⁶ O pomenu javnih prostorov in kolektivnih dogodkov glej Čeč, *Prostori upora*; in Čeč, *Javni prostori*.

narediti kopijo. To so pozneje storili tudi v gospostvu Švarcenek.

Po izbruhu konfliktov se je torej protest hitro razširil na druge sporne prakse: protest proti davkom in njihovem načinu pobiranja se je razširil na področje nepravilnih urbarialnih dajatev in drugih krivic.⁶⁷ Nezadovoljstvu zaradi davčnih bremen so se tako pridružili še stari spori zaradi spreminjanja določenih dajatev ali obveznosti, individualnih krivic in krivičnih kazni. Svoje pa so dodale še slabe gospodarske razmere. Gravamina kranjskih deželnih stanov in eno od poročil idrijskega upravitelja so namreč poudarjali, da je »splošna revščina« doprinesla k hitrejšemu širjenju uporniških praks in hkrati botrovala strahu deželnih elit pred nadaljnjim širjenjem upora.⁶⁸

Rekonstrukcija upora na Švarceneku

Potek dogodkov v Švarceneku lahko približno rekonstruiramo iz zaslišanj vpletenih. Izjave podložnikov se sicer precej razlikujejo od izjav tistega, ki je bil do določene mere na strani plemstva. To je bil Valentin Jeraj (Juraj), takrat star 27 let, ki je v gospostvo nesel neko »zaprto« pismo. Glede na opis je šlo za zahtevo goriškega fiskala in upravitelja po izročitvi urbarja, ki sta jo poslala 5. maja.⁶⁹ Uporniki so to dejanje jemali kot povod dogodkov, zaradi katerih so bili zaprti. Andrej Majcen je v zaslišanju odkrito menil, da se vsi sporni dogodki sploh ne bi zgodili, če sel v Lokvi ne bi čakal na upornike, ko so se pogajali z Ivanom Muho na njegovem domu.⁷⁰ Enako je menil tudi Muha, ki je zatrjeval, da je bilo narobe to, da je sel z zaprtim pismom, ki ga je nesel na Švarcenek, kar tri dni ostal v Kazljah in da upora ne bi bilo, če bi pot nadaljeval prej. Prav zato je v historiografiji že dolgo znano dejstvo, da je deželni upravnik Strassoldo ustregel želji upornikov in od zemljiškega gospoda zahteval izročitev urbarja, ki pa so ga želeli dobiti najprej uporniki, zato so odšli na grad.⁷¹ Preden pa je pismo prišlo do Švarceneka, je minilo nekaj dni. Ivan Muha je zatrjeval, da je bil sel »v Kazljah kar tri dni«, kar je verjetno pomenilo, da je v Lokev prišel šele 8. maja. V Kazljah sta se slu pridružila oba županova

sinova. Prav župane vasi, katerih predstavniki so odšli v Gorico ali pa so prvi spremljali sla, so preostali zaslisi prikazali kot glavne pobudnike upora in zato tudi kot glavne upornike, ki so z različnimi grožnjami prisilili druge soseske k sodelovanju v uporu. Žlasti sinova župana Kazelj Mihaela Kjudra sta zastopala stališče, da morajo uporniki oditi na sedež gospostva in zahtevati urbar. Prav zato so novembra enega od obeh Mihaelov Kjudrov iz Kazelj iskali s posebno tiralico.⁷² Glede sinov župana iz Kazelj je župan Naklega Jure Krebelj zatrdil, da je bil Mihael Kjuder prvi, ki je spodbujal k upor (Erzradelführer), in tisti, ki je prepričal Muho, da je pristal na sodelovanje.⁷³ Miho Kalalan iz Sežane pa je izpraševalcu zatrdil, da je njihovega župana k odhodu na sedež gospostva z grožnjami prisilil župan Povirja.⁷⁴ Povir je imel pri dogodkih v gospostvu Švarcenek pomembno vlogo, saj je hlapec glavnega vodje upora v Rihemberku Peter Bizjak pričal, da je moral iti po Ivana Saksido in mu odnesti sporočilo, da nanj čakajo »štirje Povirci«. Pozneje je bilo v sodnem procesu še ugotovljeno, da je neki Saksida rihemberškim podložnikom prebral urbar.⁷⁵ Med glavne upornike pa so uvrstili tudi tiste odposlance, ki so bili v Štanjelu. Podložnik Gregor Race je omenil grožnje Matije Gombača, ki je grozil z odsekanjem roke in iztikanjem oči.⁷⁶ Grožnje vodij upornikov je potrdil tudi Andrej Majcen iz Barke.⁷⁷

Po nekaj dneh zadrževanja v Kazljah je Valentin Jeraj prespal še v Zgornjem Povirju. Na vprašanje, kaj je zapisano v pismu, ki ga nosi, je tudi v Povirju zbranim podložnikom povedal enako kot v Kazljah. Tamkajšnji župan je sklical sosesko, morda v hiši Matevža Benčine, kot je navedel Jure Bencelj. Nato so vsi odposlanci odšli v Lokev. Ivan Muha je pričal, da so na njegov dom prišli trije župani: župan Kazelj Mihael Kjuder, župan Sežane in župan Povirja Ivan Svetina oziroma njihovi odposlanci. Muha ni hotel iti z njimi proti gradu. V preiskovalnem procesu je zatrjeval, da sta se z očetom upirala, tudi ko so zbirali predstavnike vaških skupnosti za odhod v Gorico, ter da je ob drugem prihodu predstavnikov soseske opozoril, da ne bo šel v Kačiče in do gospostva, če ne bo dobil ukaza. Župan Kazelj (oziroma očitno v njegovem imenu sin) je Muhi dejal, da nosi ukaz sel, ki je bil prej tri dni v Kazljah.⁷⁸ Muha je pred sodnikom tudi zatrjeval, da mu sel ni odgovoril, kaj je v zapečatenem (»zaprtem«) pismu.

Dogodki, dojeti kot upor v gospostvu Švarcenek, so se nadaljevali takole. Iz Lokve, kjer se je glavni-

⁶⁷ Del dogajanja je objavil že B. Grafenauer. Ta trdi, da so bile v delegaciji, ki je odšla v Gorico, zastopane vasi s Krasa južno od Rihemberka (Rihemberk, Komen, Dol, Škrbina, Sveto, Ivanji grad, Kobjeglava, Gabrovica, Volčji grad, Pliskovica). Del podatkov pa ne drži popolnoma, med njimi trditev, da »ko je deputacija v Gorici izvedela, da gre le za predlog cesarju, ne pa že za dokončno osvoboditev od novih davkov, je vložila pri Strassoldu še novo pritožbo – ne le proti Bandeui, marveč tudi proti svojim zemljiškim gospodom« (Grafenauer, *Veliki*, str. 85, 86). Iz dveh različnih dokumentov je namreč jasno, da je upravnik upornike spodbudil, naj prošnjo v zvezi s spornim davkom pošljejo cesarju.

⁶⁸ *Kmečki*, str. 179; ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 23. 4. 1713.

⁶⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 5. 5. 1713.

⁷⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

⁷¹ Marušič, *Veliki*, str. 24.

⁷² Prvič jo je transkribiral B. Grafenauer, ki pa ni vedel, iz katerega gospostva je bil podložnik (Grafenauer, *Veliki*, str. 87–88).

⁷³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 1. 9. 1713.

⁷⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

⁷⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 11. 1713.

⁷⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁷⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

⁷⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

na upornikov zadržala precej časa in kjer je sel Jeraj dolgo čakal nanje, kot je zatrjeval Andrej Majcen iz Hrušice,⁷⁹ so uporniki odšli v Kačiče. Tam se je množica podložnikov zbrala okoli cerkve, ki je bila v uporih pogosto javni prostor podložniških zborovanj. Tja so prišli tudi uporniki iz drugih vasi, do županov katerih so tudi prišli sli. Toni Hočka (Hotzka) je tako na zaslišanju zagotovil, da niso uporniki. Nekateri podložniki so sicer zatrjevali, da so bili okoli cerkve zbrani zgolj predstavniki sosesk oziroma župani, drugi pa so trdili, da so bili župani oziroma njihovi predstavniki zbrani v komunski hiši. To je bila verjetno stavba pri cerkvi. Glede na ohranjenost zaslišanja so bili prisotni predstavniki naslednjih sosesk oziroma vaških skupnosti: 3 iz Divače, 5 iz Sežane, 3 iz Gornjega Povirja, 1 iz Lokve, 2 iz Naklega pri Divači, 5 iz Barke, 6 iz Kazelj, 2 iz Kačič, 1 iz Rodika in 3 iz Hrušice. Nekateri zaslišani podložniki so med uporniki omenjali tudi podložnike iz Ostrožnega Brda, ki pa niso bili zaslišani. A samo podložniki iz Barke, Naklega in Rodika se niso izmikali, da so bili na posvetu ob cerkvi v Kačičah, kjer je bilo tudi pokopališče, Jeraj pa je prostor označil kot trg. Preostali so zatrjevali, da so bili na posvetu samo njihovi predstavniki. Vsem pa naj bi odhod proti gradu ukazali njihovi župani. Valentin Jeraj je v paleto opisov zbora v Kačičah dodal, da so bili kmetje na konziliju, torej zbrani na posvetu okoli cerkve in »v glasnem govorjenju«.⁸⁰ Dokončna odločitev za odhod na sedež gospostva je po oblastniškem dojemljanju dogodkov, ki jih zrcalijo odgovori na zastavljena vprašanja, padla prav na posvetu v Kačičah. Kačiče so bile poleg župniškega središča in trgovske poti, ki je vodila mimo, pomemben gospodarski prostor z lastno sejensko jurisdikcijo. Ob tem dogodku, ki je veljal za eno od spornih praks, so v preiskovalnem postopku ponovno iskali glavne vodje. Tako kot pri zgodnejših dogodkih so jih iskali med vaščani, ki so začeli spremljati sla, in drugimi, tudi sicer najbolj inkriminiranimi uporniki, kot je bil Ivan Muha. Številni podložniki so potrdili, da je imel glavno besedo prav sin lokavskega župana Muha. A ta je kot glavna govornika in voditelja upornikov na tem zborovanju navedel Mihaela Kjundra in Ivana Svetino. Svetina naj bi tudi ukazal, da gredo v grad župani, vsak z enim možem. Kot potrditev vodilne vloge Mihaela Kjundra je Muha dodal, da je bil prav Kjuder v Štanjelu. Bivši rihtar in v zaslišanjih precej izpostavljen upornik Matija Gombač (Gomboc) iz Hrušice je na sodišču ob tem dogodku zatrjeval, da je Mihael Kjuder spodbujal domačine, naj gredo proti sedežu zemljiškega gospostva, z besedami: »Pojdimo v grad tako kot Rihemberčani«; s tem je Kjundra posebej hudo inkriminiral.⁸¹ Med glavnimi uporniki so bili tudi hruški župan in cerkveni ključarji. Sel Je-

raj je zatrjeval, da ga niso spustili na trg, kjer so bili okrog cerkve zbrani podložniki, da sta župan Kazelj (Kjuder) in Muha od njega zahtevala pismo in da so mu podložniki želeli s silo vzeti pisanje.

S posveta v Kačičah so se kmetje s slom, ki mu niso pustili oditi, odpravili proti gradu. Streljaj od njega so sla poslali, naj gospoda obvesti o njihovem prihodu. Očitno so ga imeli podložniki za svojega sla. In takoj zatem, kot je zatrjeval Jeraj, so bili v grajskem poslopju že podložniki. Ker grajsko poslopje oziroma obzidje očitno ni bilo dobro zaprto in varovano, so, kot je več kot očitno iz zaslišanj, uporniki vdrli v grad in od gospostva zahtevali predajo urbarja.⁸² Ti so pozneje posebej poudarjali, da so v grad odšli zgolj njihovi predstavniki, tudi sicer najbolj izpostavljeni vodje upora Ivan Muha, Ivan Svetina, Mihael Kjuder in Matija Gombač. Če so nekateri podložniki med tistimi, ki so odšli v grad, pred izpraševalcem najprej navedli sla Jeraja in glavne vodje upora, so drugi, zlasti povirski podložniki, kot tiste, ki so odšli v grad, imenovali zgolj župane (*suppleute*),⁸³ torej svoje predstavnike, ostali pa so počakali pred gradom. Iz zaslišanj je prav tako razvidno, da so v Povirju deželsko sodno župo sestavljali podložniki različnih gospostev. V nasprotju s pričanjem Pavla Golanta je npr. sel Jeraj trdil, da je Muha stopil v gosposko sobo in zahteval urbar. Več zaslišanih podložnikov je potrdilo, da je gospod rekel, da mu ga bo takoj prinesel. Anton Pičulin in nekateri drugi podložniki (npr. Matija Gombač) so trdili, da se je gospod sam ponudil, da podložnikom izroči urbar. Rekel oziroma svetoval jim je, naj ga odnesejo v Gorico. Urbar naj bi uporniki odnesli z gradu in ga najprej shranili v Vremah.⁸⁴ Številni podložniki, ki so bili zbrani pred gradom, o tem pred sodnikom niso želeli vedeti ničesar.

A brž ko je gospod privolil v to, da jim izroči urbar, se je disciplina podložnikov, kot rečeno, razrahljala. Takrat se je prej sicer še primerna komunikacija med neenakimi družbenimi sloji sesula. Prav zato so to nesposlljivo obnašanje podložnikov posebej omenila nekatera poročila. Nekateri uporniki so se namreč začeli vesti skrajno neprimerno. Sel je podložnike še dodatno inkriminiral z opisom dejanj, ki so kazala na inverzijo običajnih razmerij v družbi: na zaslišanju je zatrdil, da so uporniki spali v gosposki postelji, sluga pa je moral prinesiti vino, ki so ga spili.⁸⁵ Druge priče pa so dogodke prvega dne na gradu Švarcenek opisovale različno. Številne podložnike, ki so bili v gradu, so spraševali, kdo je spal v postelji in pil vino, a večina se je izmikala, da ne ve nič o tem, ali pa da so o teh dogodkih zgolj slišali. A zaradi poročil, ki so

⁷⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

⁸⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

⁸¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 9. 1713.

⁸² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713, 149.

⁸³ Prim. Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, str. 191.

⁸⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 8. 1713.

⁸⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

prihajala v Gorico maja 1713, je sodnik preiskovanim upornikom vztrajno zastavljal vprašanja o teh praksah, ki so sodile med zločinske. Andrej Majcen je posebej poudaril, da ne ve, da je kdo v gradu gospodu želel storiti kaj hudega, a dodal, da so glavni uporniki, torej Svetina, *Ocenja* (?) (iz Gornjega Povirja), Gombač, Kjuder in Renčelj, grozili vsem, ki ne bi odšli do gradu. Pristavil je še, da so se uporniki dolgo pogovarjali z gospodom.⁸⁶ Nekatere podložnike so posebej spraševali o odnosu upornikov do gospoda. Jure Krebelj (Crebel) iz Naklega pri Divači je poudaril, da ne ve, da bi kdo gospodu grozil.⁸⁷ Med tistimi, ki so kršili pravila obnašanja, niso bili samo mladeniči, ampak tudi starejši moški podložniki. Ker je bilo popivanje hišnih gospodarjev dojeto kot posebej huda kršitev pričakovanega družbenega obnašanja, so bili huje kaznovani. Štiridesetletni gostilničar in lastnik četrtnine hube Lovrenc Vran je precej dolgo ostal v zaporu, ker je priznal, da je popival v gradu, od koder ga je pregnal Kjuder.⁸⁸ Zato je vedenje upornikov na gradu sodnika še posebej zanimalo in je o njih spraševal tudi tiste podložnike, ki so vehementno zanikali, da bi odšli v grad. Na svoja vprašanja praviloma ni dobil odgovora. A 23-letni Anton Pečulin ali Golja iz Kazelj je potrdil, da je bil v gradu in da je pomagal pregnati upornike iz gosposke sobe.⁸⁹ Četudi so v gradu prvi dan prevladovali mlajši uporniki, so bili prisotni tudi stari. Sedemdesetletni Pavel Golant iz Kazelj je priznal, da je popil za »10 sedemnajstic vina«. Ko pa so naslednji dan delili žito, je zatrjeval, da ni ničesar dobil, ker ga ni bilo zraven. Tudi prespal naj ne bi v gosposki sobi, ampak v hlevu.⁹⁰ Golant ni tako kot nekateri drugi ostareli podložniki na sedež gospostva poslal svojega tridesetletnega sina, ampak je odšel sam, podobno kot 67-letni Miho Kalalan.

Po zagotavljanju upornikov zaradi pozne ure, verjetno pa v navalu zadovoljstva ob uspehu, je večina upornikov ponovno prespala v okolici gradu, nekateri pa tudi v njem.⁹¹

Iz zaslišanj podložnikov je več kot očitno, da so dobro poznali določene elemente kulture protesta. Že v Kačičah so se odločili, da bodo v grajsko poslopje odšli zgolj župani in še po en predstavnik soseske. Prav tako so podložniki iz vasi, ki so trdile, da so jih v sodelovanje v uporjo prisilili, tako kot Miha Kalalan posebej zanikali, da bi vedeli, kaj se je prvi dan dogajalo v gradu oziroma grajski sobi, in zatrjevali, da so prespali pod gradom.⁹² Pavel Golant iz Kazelj je opozoril, da sta župana Kazelj in Lokve posebej zahtevala, da ne sme nihče narediti nobene škode. Poleg

tega je zatrjeval, da v Kačičah, kjer je potekal posvet upornikov, ni bil prisoten.⁹³ Še bolj je bil v svojih izjavah zadržan 45-letni Jakob Benčina, ki je zanikal prav vse, razen tega, da je bil pri gradu.⁹⁴ 40-letni Jure Renčelj iz Povirja pa je vedel le to, da je pozneje prišel patent in da morajo vrniti urbar, na vsa ostala vprašanja glede dogodkov na gradu pa je dal negativne odgovore.⁹⁵ Dostop v grajsko poslopje, ki je bilo zamejeno z grajskim obzidjem, je bil prepovedan in omejen.⁹⁶ Prav zato je večina upornih kmetov ostala pred grajskim obzidjem in to v zaslišanjih posebej poudarila. Blaž Obersnel je npr. posebej poudaril, da ni bil v gradu, ko so se pogovarjali z gospodom, da pa je spal v gradu, in sicer v hlevu. Zato so ga na koncu posebej vprašali, kje stoji hlev. Zaslišani je odgovoril, da precej daleč od gradu.⁹⁷ Miho Kalalan iz Sežane pa je natančno opisal, kako so bili poklicani na grad: da jih je sodni sluga poklical za grajsko obzidje in jim javno razglasil, da bo gospod ostal pri starem urbarju. Tako je poudaril, da torej niso kršili prepovedi vstopa za grajsko obzidje.

Omenjeni Krebelj, ki ga je župan Divače Peter Malnarčič ovadil, da je bil z drugimi v gradu, ni zanikal svoje aktivne vloge pri posvetu v Kačičah. Glavna zagovornika uporniških idej naj bi bila sicer župan Kazelj in mladi Ivan Muha. Pavel Golant pa je menil, da je bil med glavnimi v Kačičah tudi župan in podžupan Lokve,⁹⁸ ki je na posvetu zahteval, da se vrnejo k staremu urbarju. Dokaz, da je bil eden od pomembnih elementov upora na gospostvu Švarcenek sporna tlaka, zaradi katere so bili že v sodnem sporu, kar ne nazadnje opozarja tudi nadaljevanje dogodkov, je to, da so v gradu uporniki zahtevali urbar in ga tudi dobili. Krebelj je nadalje poudaril, da je Muha urbar prebral,⁹⁹ medtem ko je Anton Pečulin na sodišču povedal drugo verzijo dogodkov, in sicer da so Muho prosili, naj prebere urbar, a je ta dejal, da ga ne zna.¹⁰⁰ Verjetno so mladega Muho v končnem poročilu in predlogu kazni prav zato označili za prebrisanega, a izobraženega človeka. Pavel Golant pa naj bi celo videl dokument s podpisom gospoda, s katerim se je obvezal, da se bodo vrnili k staremu urbarju.¹⁰¹

Iz zaslišanj upornih podložnikov je jasno, da gospoda naslednji dan ni bilo več v gradu. Kar sodni sluga je upornikom razglasil, da bo gospod ostal pri starem urbarju. Isti dan naj bi nekateri uporniki dobili povračilo dela preplačanih dajatev. Tako naj bi

⁸⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁸⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

⁸⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁸⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

⁹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

⁹¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

⁹² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

⁹³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

⁹⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

⁹⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

⁹⁶ Prim. Čeč, *Prostori upora*.

⁹⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

⁹⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

⁹⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

¹⁰⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁰¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

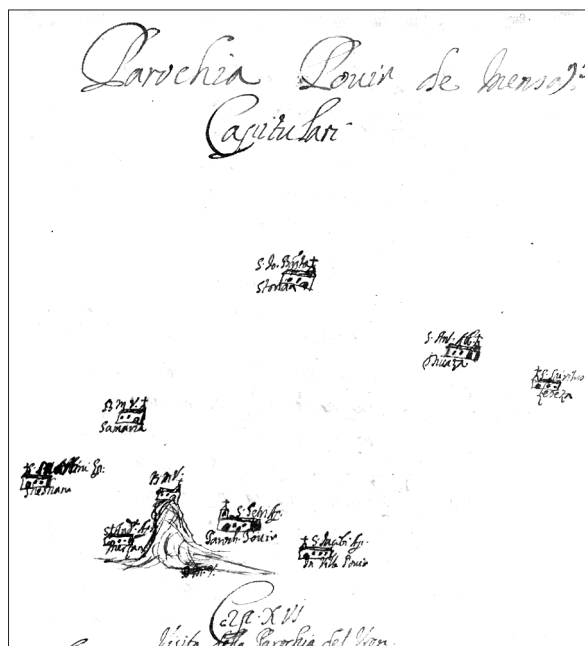
kaplan¹⁰² razdelil med 12 in 14 mernikov žita, a se je večina zaslišanih upornikov izmikala, da ni ničesar dobila. Številni podložniki so trdili, da sploh niso slišali razglasa, češ da so že prej odšli. Dva izmed njih sta navedla celo približen čas: Gregor Furlan iz Divače naj bi odšel okoli druge ure,¹⁰³ Štefan Benčina pa je zatrjeval, da je grajsko poslopje zapustil že opoldan, torej veliko prej kot večina njegovih sovaščanov, kar je bila verjetno zgolj ena od strategij branjenja.¹⁰⁴

Nevednost kot strategijo branjenja so uporabljali številni zaslišani podložniki. Ko je komisija med prvimi 7. avgusta 1713 zaslišala Luko Pirjevca iz Sežane, je ta šestdesetletnik najprej potrdil, da je bil pred štirimi leti župan in da je imel posest, veliko pol hube. Imel je tri sinove, katerih imena je za razliko od drugih zaslišanih naštel: Marka, Matijo in Jakoba. Podložniki so pogosto opozorili, da je bil kateri od njihovih otrok poročen. Pirjavec je zatrjeval, da se ni udeležil dogodkov na Švarceneku, ker ga ni bilo doma, in potrdil, da so z gospodom v pravnem sporu, ki še vedno traja. Prav tako se je na nevednost skliceval glede svoje aretacije, saj naj bi ga zaprli, ko se je vrnil iz Trsta (kjer je bil očitno zaradi svojih poslov).¹⁰⁵ Blaž Obersnel (Obersneu) je kljub temu, da se je pred sodnikom izmikal odgovornosti, zelo dobro vedel, kaj so uporniki na Švarceneku dosegli: povedal je namreč, da je sodni sluga razglasil, da bo gospod ostal pri starem urbarju – da so torej dosegli tisto, zaradi česar je že tekel sodni postopek. Hkrati pa je na zaslišanju priznal, da so imeli posvet, a zgolj zato, ker mu je o njem pripovedoval župan Peter Malnarčič. Vedel je tudi, da so urbar, ki so ga dobili, hranili v Gornjem Povirju.¹⁰⁶ Vsaj del teh izjav kaže na njegovo aktivnejšo vlogo v upor ali na manjšo preračunljivost. Dogodke drugega dne na gradu Švarcenek je opisal tudi Miho Kalalan. Povedal je, da jih je sodni sluga poklical v grad in jim povedal, da bo gospod ostal pri starem urbarju. Tudi njegova inkriminacija vodij upora je bila nekoliko drugačna kot pri nekaterih drugih upornikih: župan Povirja naj bi k udeležbi prisilil župana Sežane.¹⁰⁷

Razglasitev se je zgodila tako, kot so kmetje pričakovali, z javnim razglasom, kot sta posebej poudarila Gregor Furlan in Ivan Cefuta (Cefol) iz Povirja.¹⁰⁸ Slednji je tudi potrdil Furlanove navedbe, da je urbar hranil župan Povirja Filip Kariž (Caris) (Filipovič je bil očitno njegov vzdevek).¹⁰⁹ Mogoče so zato prav podložnike Povirja spraševali, ali so vedeli za dekret

deželnega upravnika, ki je zahteval, da izročijo urbar, a so vsi po vrsti zanikali, da bi karkoli vedeli o tem. Isto vprašanje so zastavili tudi podložniku iz Divače Gregorju Furlanu, ki je prav tako zanikal, da bi vedel za ta ukaz.¹¹⁰ Da je vedel, da je treba izročiti urbar, je priznal le Jure Renčelj.¹¹¹

Številni podložniki niso bili tako proaktivni. 80-letni Jure Kariž iz Povirja je ob dogodkih na gradu Švarcenek in v Gorici poudaril, da je bil prisiljen, da je nekoga poslal z uporniki. Da bi se izognil odgovornosti, je poslal svojega sina. A še temu je posebej zabičal, naj se v »nič ne vmešava«.¹¹² 56-letni Blaž Obersnel (Obersneu) se je prav tako izmikal vsakršni odgovornosti, saj je celo trdil, da ni bil ne na posvetu v komunski hiši ne na svetu v Kačičah. Podobno je bil izprašan tudi 45-letni Štefan Benčina iz Zgornjega Povirja, ki je prav tako vse zanikal. Potrdil je zgolj to, da ga je k odhodu na grad prisilil povirski župan. Še sodnega hlapca naj ne bi slišal, ko je razglasil, da se je gospod zavezal ostati pri starem urbarju, kaj šele, da bi dobil kakšno zrno žita. Četudi je odšel že okoli poldneva in četudi je njegovo vehementno zanikanje kakršnekolikoli odgovornosti dajalo vtis nezainteresiranosti za proteste, je prav dobro poznal vse dogodke, čeprav je zatrjeval, da je vse samo slišal od drugih.¹¹³ Tudi Miha Kalalan iz Sežane je zatrjeval, da ni bil na posvetu, a za razliko od Kariža in Obersnela je pou-

Župnija Povir v vizitacijskem zapisniku Francesca Giovannija Milerja, tržaškega škofa iz leta 1693 (Miller, *Diario di un viaggiatore*).

¹⁰² Na gradu je bila kapela sv. Nikolaja Tolentinskega, pod grad pa je spadala tudi cerkev sv. Janeza Krstnika na vzpetini nad vasico Podgrad (Sapač, *Grajske stavbe*, str. 178).

¹⁰³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁰⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁰⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 8. 1713.

¹⁰⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁰⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁰⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹⁰⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹¹⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹¹¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹¹² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 8. 1713.

¹¹³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

darjal, da je bil prisiljen oditi na grad. Gregor Furlan iz Divače pa je zatrdil, da je v grajsko poslopje prišel zgolj do vodnjaka in da tudi on ni slišal biričevega razglasa o vrnitvi k staremu urbarju, temveč je za novico izvedel od drugih vaščanov. Kljub temu je vedel, da je urbar odnesel župan Gornjega Povirja Filip Kariz.¹¹⁴ Simon Bončina je povedal, da so vsi predstavniki soseske odšli do gradu, da se je torej prilagodil odločitvi soseske. Potrdil je, da so prespali pri gradu, in posebej poudaril, da sam ni spal v gradu. Prav tako se je izmikal, da bi vedel, kdo je predlagal prihod v grad. Zanimal je tudi, da bi dobil žito.¹¹⁵

Z zahtevo po izročitvi urbarja so švarceneški podložniki, kot so zagotavljali, na drugačen način želeli rešiti svojo pravdo – torej sodni postopek, ki so ga kot tožeča stranka sprožili proti svojemu gospodu grofu Ferdinandu Petazziju že v letih pred uporom. Bistvo spora je bilo povečevanje obsega tlake oziroma nadomestila zanjo, kar naj bi gospod počel že devet let in ni bilo skladno s starim urbarjem. Tlaka pa je v tem času, kot je razvidno iz določenih dokumentov, ki so jih na dvor pošiljali člani komisije, na ravni monarhije predstavljala velik politični problem.¹¹⁶ Tudi Petazzi je kmalu po prihodu komisije tej potrdil, da je bil s podložniki v sodnem sporu zaradi tlake. Pravda je bila legalen in legitimen način reševanja sporov, kar je potrdil tudi bivši župan Sežane Luka Pirjevec. Ta je sodniku še povedal, da je pravda še tekla, in opozoril, da so bili sodni postopki dolgotrajni in dragi ter da je za sodni proces celotno deželsko sodišče zapravilo več kot 700 dukatov.¹¹⁷

Eden od zaslišanih je kot dodaten argument, ki naj bi potrdil, da ni sodeloval v uporu, navedel, da ni bil niti pri »doktorju« niti pri deželnem upravniku. Z besedo doktor je mislil pravnike, ki so zagovarjali podložnike. Ti so jim za pravde pogosto ostajali dolžni, kar je razvidno tudi iz okoliščin ob tolminskem uporu. Da so ti pravniki hujskali podložnike, pa je cesar zapisal celo v patent o pomiritvi in pomilostitvi tolminskih upornikov. Preiskovalna komisija je namreč v poročilu cesarju kot deželnemu knezu zapisala, da je bilo na Tolminskem »veliko oseb«, ki so iskale svoje interese in korist ter so s svojimi nasveti dodatno krepile zablodo in zaslepljenost podložnikov. Cesar, ki je delil mnenje komisije, se je strinjal, da je treba takšne ljudi odstaviti.¹¹⁸ Odhod nekaterih podložnikov v Gorico, ki so ga spodbudile govorice o uspehih upornikov, je imel torej jasen namen, ki je

sicer redko zapisan: da pri deželnem upravniku dosežejo, da se sodni postopek dokončno konča in da se izreče sodba. Z istim ciljem so odšli tudi na sedež gospostva na grad Švarcenek, saj so najprej zahtevali urbar, da ga prepišejo.

Vprašanje je tudi, koliko so se podložniki gospostva Švarcenek zavedali kazenske odgovornosti za svoja dejanja, saj jih niso kaznovali splošno preventivno in da bi se izognili podobnim uporom, tako kot v primeru dveh drugih upornih gospostev. Ker so v sodnem procesu ugotovili tudi poprejšnjo kaznovanost določenih podložnikov, je bilo ugotovljeno, da so bili tako tolminski kot rihemberški podložniki že kaznovani zaradi upiranja. Huje so bili kaznovani tolminski podložniki, med katerimi so bili tudi posamezniki, ki so bili zaradi upora leta 1700 obsojeni na več kot enoletno kazen javnega dela v Gorici. Med glavnimi rihemberškimi uporniki je bil Andrej Pečenko, ki je zaradi upora oziroma, kot je izjavil sam, zaradi »obračuna z gospodom« leta 1694 za kar 13 mesecev pristal v ječi.¹¹⁹ Nihče med zaslišanimi švarceneškimi podložniki še ni bil nikoli kaznovan z ječo zaradi upora. Le eden od njih je bil kaznovan zaradi tega, ker ni prišel na tlako. To je priznal 81-letni Ivan Cefuta, sicer podložnik barona Neuhausau, ki je izpraševalcu zatrdil, da je bil zaradi tega zaprt v ječi na gradu Švarcenek.¹²⁰

Podložniki, ki so odšli na grad Švarcenek, niso bili oboroženi, čeprav poročila uporabljajo vojaško terminologijo in zapišejo celo, da so kmetje zavzeli grad. A Ferdinand Petazzi jim v uradnih poročilih tega ne očit. Očita pa jim neprimerno vedenje do hierarhično nadrejenih oseb. Kot je jasno razvidno iz zaslišanj, so kaznivo žaljivo vedenje do ljudi iz višjih slojev posebej natančno preiskovali. Ker je tudi uporaba orožja v uporih oziroma organiziranje v vojaškim podobne formacije pomenilo hudo kršitev, bi tudi to okoliščino upora preiskovali. Preiskovani podložniki bi dobili tudi takšna vprašanja. Odsotnost tovrstnih vprašanj torej potrjuje domnevo, da so bili uporniki neoboroženi.

Drugače je bilo v devinskem gospostvu. Tam so kot uporniško dejanje dojeli že razbijanje s sekirami po grajskih vratih. Za razliko od švarceneških podložnikov so poročila uporabljala termin, ki je nedvoumno opozarjal na oboroženost kmetov.¹²¹ Prav s to okoliščino so opravičevali deklarativno svarilno streljanje s topovi in puškami, ki je doseglo svoj namen, saj so se uporniki res umaknili, a so pri tem povzročili več smrtnih žrtev.

Plemiška verzija dogodkov, ki jih posredujejo različna poročila iz Trsta, je trdila, da so se uporniki prvi dan v gradu soočili z zemljiškim gospodom, ostare-

¹¹⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹¹⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

¹¹⁶ Zaradi uporov na Bavarskem in Ogrskem (Rákóczi) je bil dvor v strahu pred širjenjem uporov, zato je Karel VI. na Moravskem leta 1713 izdal prvi robotni patent, ki pa je reševal tudi zmedo, nastalo ob napačnem razlaganju zgodnejšega privilegija o potrditvi starih pravic; ta je sicer nastal z namenom poenotenja pravnega položaja podložnikov (Dufka, Strategien, str. 313–314).

¹¹⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 7. 8. 1713.

¹¹⁸ Dolenc, *Dva dokumenta*, str. 101, 109.

¹¹⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹²⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713. Ivan Cefuta, podložnik gospoda Neuhausau, je bil iz Povirja.

¹²¹ Kmečki, str. 179.

lim grofom Ferdinandom Petazzijem, njegovim sinom, ženo in služinčadjo. Uporniki naj bi jih pregnali in zaprli v zgolj eno sobo. Prav zato so nekateri zaslišani uporniki dobili tudi vprašanja o tem. Podložnik Majcen je med zaslišanjem celo izjavil, da ne ve, da bi kdo želel gospodarju narediti kaj slabega.¹²² Iz sobe, v katero so bili pregnani Petazziji, naj bi se – zopet po uradnih poročilih – člani družine naslednji dan (oziroma v enem celo čez dva dni) rešili ter »po morju in kopnem« zbežali v Trst.¹²³ Zaslišani podložniki o tem niso ničesar vedeli, a so potrdili, da se je delegacija upornikov prvi dan pogovarjala z »gospodom« in da jim je »gospod« prostovoljno izročil urbar, naslednji dan pa je odločitev razglasil zgolj sodni sluga. Člane družine Petazzi naj bi zaradi strahu pred uporniki z dovoljenjem Martina Strassolda nastanili celo v tržaško utrdbo na Sv. Justu.¹²⁴

Poleg prve akcije je pomembna še ena kolektivna akcija in zadnja faza upora na vseh upornih gospostvih, tudi na švarceneškem. Povezana je s prihodom vojske, ki jo podložniki dojemajo kot odposlanec deželne kneza – cesarja, zato se k vojakom odpravijo s prošnjo, v kateri opišejo krivice, ki se jim godijo, in vedno izrazijo zvestobo cesarju kot deželnemu knezu. Poveljnik krajišniške vojske Franz Ernst Kullmayer poroča o dveh takšnih prošnjah, eno je dobil po prihodu v Rihemberk, drugo pa so prinesli tolminski podložniki. Te je Kullmayer srečal pred Gorico, poleg tistih sedmih, ki so jih deželne oblasti označile kot vodje upora, je bil z njimi tudi notar Štefan Maraž, ki so ga iz galerije sumljivih izbrisali šele po večjih protestih. V Gorico in goriške ječe jih je spremljal senjski del vojske.¹²⁵ Ob hudem protestu Lanthierijev, ki ga je v poročilih Kullmayer posebej karal, je delegacija podložnikov tudi v Rihemberku protest vendarle izročila poveljniku vojske. Mogoče so bili med temi tudi švarceneški podložniki, saj je Pavle Golant v svojem zaslišanju omenil prošnjo in v odgovoru na drugo vprašanje povedal tudi, da sta ga dala zapreti baron Neuhaus in grof Livij (Lanthieri).¹²⁶

A več o okoliščinah tega dejanja ni znanega. Krajišniška vojska je vzela tudi oba urbarja in ju v Gorico predala deželnemu upravniku. Od njega so nato zahtevali, da ju izroči komisiji, ko bo ta prišla v Gorico.¹²⁷

Tip upornika v gospostvu Švarcenek

Ob 34 zaslišanih podložnikih iz različnih delov zemljiškega gospostva je mogoča rekonstrukcija družbenega profila udeležencev upora. Glavni vzrok za upor – spor z lastnikom gospostva zaradi sporno

odmerjene dajatve za tlako – narekuje družbene značilnosti upornika, ki so do določene mere drugačne od tipa upornika in njegovega vodje v tolminskem in rihemberškem gospostvu. Za razliko od nekaterih delov grofije (tolminsko glavarstvo, Rihemberk) so imeli v švarceneškem gospostvu aktivno vlogo župani. Med najhuje kaznovanimi podložniki so bili nekateri vplivni vodje upora, pa tudi takšni, ki so bili že prej kaznovani zaradi upora in so zaradi povratništva dobili hujše kazni, kot bi jih glede na svojo vlogo v uporu zaslužili. To velja tudi za rihemberški del upora, v katerem je bil takšen povratnik cerkveni ključar Ivan Pečenko. V uporu je sicer igral aktivno vlogo, a so ga med glavne upornike uvrstili predvsem zato, ker je ponovil isti zločin, zaradi katerega je že bil kaznovan.

V tolminskem delu upora so goriški deželni stanovni sugerirali, da so bili glavni pobudniki upora kmetje in trgovci iz Čiginja, ki so jim za kolektivni davčni dolg gospostva zaplenili legalno kupljeno sol in konje, na katerih so jo tovorili. Kot glavnega med uporniki so izpostavili Ivana Velikonjo. V Rihemberku so glavne vodje upora v svojih poročilih deželnemu upravniku in posredno komisiji sugerirali že Lanthieriji, komisija pa jih je potrdila. Tako naj bi gostilničar Franc Križman (po domače Francon), ki ni bil župan, priznal, da so ga na prvem zborovanju podložnikov izbrali za vodjo. Na ta način so prikrili vlogo župana in cerkvenega ključarja pri Sv. Duhu Ivana Pajerja, ki je takoj po vrnitvi s sejma v Komnu začel zbirati sosesko in prvič odšel na grad. Med glavne voditelje rihemberškega upora so uvrstili še podložnika drugega zemljiškega gospoda na tem delu Krasa – Kobenzlovega podložnika Gregorja Švaro. V protestih v Rihemberku je bilo udeleženih kar nekaj Kobenzlovih podložnikov, pa tudi nekaj podložnikov Terezije Lanthieri. Kot tretjega vodjo je hotel Lanthieri inkriminirati svobodnika Mihaela Palika, a ta je bil politično dovolj močan, da Lanthieriju ni uspelo dokazati njegove posebej aktivne vloge.¹²⁸

Upornik v gospostvu Švarcenek je bil najprej možki, podložnik in kmet. Le dva upornika – Ivan Muha in Lovrenc Vran sta bila tudi gostilničarja. Z izjemo Muhe, ki je gospodaril na poldrugi kmetiji, niti eden od podložnikov ni imel kmetije, ki bi bila večja od polovične, najmanjša kmetija pa je bila šestnajstinska. Če ne upoštevamo daleč največje kmetije Ivana Muhe, ki bi v tako majhnem vzorcu popačila splošno sliko, je bila povprečna velikost kmetije zaslišanih zgolj tretjinska. Le Ivan Muha (iz Lokve) in Lovrenc Vran (iz Kazelj) sta imela poleg kmetije še vinograd(e)¹²⁹ in gostilni; med najbogatejše upornike v gospostvu pa je zagotovo sodil Pavle Golant iz Kazelj, ki je imel poleg kmetije še 200 dukatov

¹²² ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹²³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 15. 5. 1713.

¹²⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 5. 7. 1713.

¹²⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 3. 7. 1713.

¹²⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

¹²⁷ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 19, 5. 7. 1713.

¹²⁸ Grafenauer, *Veliki*, str. 85.

¹²⁹ Lovrenc Vran je imel v lasti kar tri vinograde (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.).

gotovine¹³⁰, kar je ocenjeval kot vrednost osminske kmetije. Podobno so na sto ducatov ocenjevali vrednost šestnajstinke hube, ki jo je kupil drugi podložnik Jure Renčelj in tako povečal svojo prej tretjinsko kmetijo.¹³¹ Očitno so se vsi naštetí ukvarjali z neko dodatno dejavnostjo. A v splošnem so zaslišani uporniki gospodarili na majhnih kmetijah in obdelovali razmeroma majhne obdelovalne površine, neprimerljive z najbogatejšimi uporniki v tolminskem glavarstvu, pa tudi z mnogimi zaslišanimi uporniki v rihemberškem gospostvu. Primerjava imen in primkov zaslišanih tolminskih podložnikov, od katerih se za približno 100 zaslišanih oseb navaja tudi kraj, iz katerega prihajajo, je ob pregledu urbarja tolminskega gospostva dala pičel rezultat, v urbarju jih je bilo kot urbarialnih zavezancev zapisanih zgolj 30. Od enajstih na smrt obsojenih vodij upora pa je v urbarjih najti samo ime Gregorja Kobala. Domneva, da je odsotnost povezana z drugimi dejavnostmi in da večina upornikov ni plačevala urbarialnih dajatev, ker so dovolj zaslužili z drugimi dejavnostmi in niso imeli zemlje, pa je potrebno jemati v z velikim zadržkom,¹³² saj je iz zaslišanj več kot očitna praksa, da so hišni lastniki – urbarialni zavezanci na ukaz svojih sosesk k kolektivnim protestom pošiljali svoje sinove, bogatejši pa tudi hlapce. Vsi rihemberški in švarceneški podložniki, ki so bili obrtniki, so imeli tudi kmetije in so bili zato zapisani v urbarju. Med zaslišanimi uporniki ni nobene vdove.

Starostna struktura zaslišanih upornikov bistveno dopolni sliko upornika. Četudi je bilo zavedanje o starosti posameznika v zgodnjem novem veku precej ohlapno in so zato izjave podložnikov o njihovi starosti približne in zaokrožene, so vendarle pomenljive. Povprečna starost zaslišanih je bila 50,5 let. Ta starost pa je v zgodnjem novem veku že predstavljala mejo, ki je delovno aktivno prebivalstvo ločevala od delovno neaktivnega. Prehod se je začel kmalu po petdesetem letu, odvisen pa je bil zlasti od splošne prehranjenosti (kako pogosti so bili cikli slabih letin in lakot) in delovne intenzivnosti. Očitno so zaslišali tiste, ki so bili člani vaše skupnosti in zapisani v urbarje. Preiskovalni proces tudi kaže, da je bil pravni in družbeni koncept *pater familias*, torej glave družine, ključna avtoriteta tudi v trenutku, ko je *pater familias* zaradi starosti že sodil med delovno nezmožne ljudi. Pomen hišnega gospodarja poudarja ena od strategij branjenja gostilničarja in mitničarja Ivana Muhe. Čeprav je imel že pomembne družbene vloge, bil je namreč rihtar,¹³³ se je mladi Muha ob zahtevah va-

ških skupnosti skliceval na avtoriteto svojega očeta prav tako Ivana Muhe – hišnega gospodarja. Eden od zaslišanih podložnikov Pavel Golant je namreč dejal, da je bil Ivan Muha sin župana Lokve, med glavnimi v Kačičah tudi župan in podžupan Lokve.¹³⁴ Verjetno se je lahko Ivan Muha tudi zato skliceval na avtoriteto nekoga drugega.

Avtoriteta hišnega gospodarja je bila temeljna avtoriteta zgodnjenovoveške družbe. Moč avtoritete hišnega gospodarja in očeta je Ivan Muha podkrepil z izjavo, da mu je oče odsvetoval sodelovanje z uporniki, razen v primeru, če bi dobil ukaz. Med švarceneškimi podložniki je bilo tako kot med podložniki drugih gospostev na Goriškem v preiskovalnem procesu izprašanih nekaj hišnih očetov. Ti so morali zagovarjati dejanja svojih otrok, ki so jih poslali na sedež zemljiškega gospostva v Švarcenek, a so bili namesto njih zaslišani zgolj v primeru, da je šlo za manj vidne upornike. Povprečna starost zaslišanih tako ne odraža starostne strukture aktivnih upornikov, ki so odšli proti gradu. Med njimi je bilo namreč precej mladeničev, najbolj navajenih kolektivnega nasilja, ki so ga izživel v okviru fantovskih skupin, pomembnega družbenega korektiva in mehanizma družbenega nadzora v ruralnih okoljih (npr. Anton Pečulin). Kar nekaj podložnikov je namreč ukaz svojih županov izvrševalo tako, da je poslalo svoje otroke in jim še celo zabičalo, naj se v nič ne vmešavajo, kar so na zaslišanjih posebej poudarili. Njihova zaslišanja v imenu njihovih sinov tudi potrjujejo, da so do določene mere odgovarjali za dejanja sinov dedičev. A vendarle so nekateri od sinov sodelovali pri žaljenju nadrejenih avtoritet. To je še posebej pomenljivo dokazal najbolj razgledan med uporniki, Ivan Muha, ki se je kljub svoji aktivni vlogi v javnem in gospodarskem življenju skliceval na avtoriteto svojega očeta, a bil zaradi svoje aktivne vloge v uporuh vendarle kaznovan. Poleg njih je mogoče najti še nekaj mladih podložnikov, tako 30-letnega kmeta, ki kljub temu, da je imel kmetijo, še ni bil poročen. Tak hišni gospodar je bil na osminski kmetiji Simon Bončina iz Povirja.¹³⁵

Zaslišanja podložnikov omogočajo korekcijo ugotovitev o županih, saj je vloga županov kot vo-

¹³⁰ Dukat je bil zlat denar, zato verjetno zaslišani vrednost premoženja navajajo v dukatih kot najdragocenejši vrsti denarja. Ker je obstajalo več vrst ducatov, pretvorba v goldinarje in krajcarje ni mogoča.

¹³¹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 6. 9. 1713.

¹³² Trpin, *Tolminsko gospostvo*, str. 10.

¹³³ Na ta del slovenskega ozemlja ne moremo prenesti interpretacije, ki velja za Štajersko, da se je oznaka »župan« uporabljala

la v naseljih, starejših od pozneje koloniziranih nemških. To velja tudi za Tolminski rut v tolminskem glavarstvu (Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, str. 194–195). Priimki zaslišanih, ki so se predstavili kot rihtarji (Ivan Muha v Lokvi in Matija Gombač), v Hrušici niso nemški. Iz Hrušice, od koder je prihajal bivši rihtar Matija Gombač, je bil zaslišan tudi župan Hrušice Jurij Juh (Jug?), ki se je predstavil kot župan (ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713). Ker je imelo gospostvo Švarcenek po kupni pogodbi iz leta 1622 pravico do krvnega sodstva (Cova, *La signoria*, str. 53), so bili rihtarji verjetno prisledniki deželskega (torej težjega kazenskega) sodišča. Čeprav so bili ponekod prisledniki župani, to ni bilo pravilo. Župansko prisledništvo deželskemu sodišču pa je za Švarcenek Vilfan potrdil za leto 1544 (Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, str. 283).

¹³⁴ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

¹³⁵ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 5. 9. 1713.

dij upora v tem zemljiškem gospostvu in deželskem sodišču bolj izpostavljena kot drugod. Med najdlje zaprtimi podložniki so bili nekateri župani. Če župana niso zaprli, tako kot župana Barke Matijo Polha (Pouh), je moralo več zaslišanih podložnikov potrditi, da je njihov župan.¹³⁶ Povprečna starost zaslišanih je bila precej višja od starosti županov, ki so bili zaslišani v času procesa. Vilfan sledi ugotovitvam drugih evropskih zgodovinarjev in pravi, da je bil župan v novem veku posrednik med podložniki in deželskim sodiščem,¹³⁷ njegove zadolžitve pa so bile poleg pobiranja dajatev tudi skrb za obveznosti glede tlake, prenos pisem, nadzor nad javno varnostjo med vaščani in vasi navzven ter predajanje zločincev. V zaslišanjih se ta vloga župana posebej potrdi. Župan Naklega Jure Krelbelj je člana svoje soseske Martina Juvančiča branil ne samo tako, da je jasno inkriminiral župana Kazelj Kjundra, ampak tudi tako, da je potrdil, da je bil Martin Juvančič v Gornjem Povirju samo zato, ker mu je bil gospod dolžan plačilo, ki naj bi mu ga izplačal v vinu. Očitno je v Povir odšel s tistimi, ki so odnesli prošnjo. Tam pa ga je, kot je izjavil, dal zapreti baron Neuhaus.¹³⁸ Med pritožbami preiskovalni komisiji je bila tudi pritožba Valentina Lipovša (Lipousch), ker naj bi se baron Neuhaus od njega, ubogega podložnika, vedel »tiransko«, s tem ko mu je zasegel mlin, katerega dedič je bil, in zaprl njegovo ženo. Posebej pomenljivo je, da je pisar zapisal v pritožbo pridevnik tiransko in da je torej dopuščal možnost, da se zemljiški gospodje vedejo neprimerno.¹³⁹

Ker je v celotni goriški grofiji s strani sodnika potrjena močna avtoriteta župana (kot uradnika sodišča), je izpraševalec, ki je poznal razmere v deželi, potrdil strategijo branjenja mnogih, da jim je župan ukazal sodelovati v upor in da so se torej morali odzvati na njegov ukaz. Zaradi fevdalne razdrobljenosti se ponovno odpira vprašanje, ali so imeli župani funkcije tudi v okviru vaške samouprave. Ta je obsegala urejanje razmerij na srenjski zemlji in upravljanje s servitutnimi pravicami, organizacijo predstavnikov vasi glede kužnih zapor oziroma drugega varovanja ter zastopanje v primeru pritožb zemljiškemu gospodu, pa tudi druge, manj formalne funkcije, npr. organizacijo solidarnosti v primeru zlasti individualnih nesreč. Vse te funkcije so bile prisotne v isti vaški skupnosti, če je bila vas podložna istemu gospostvu. Velika fevdalna razdrobljenost, ki je značilna za slovensko ozemlje, bi lahko povzročila obstoj dvojne funkcije župana: na eni strani župana vaške samouprave in na drugi župana kot posrednika in uradnika zemljiškega gospostva/deželskega sodišča. Tako so se sicer za Tolminsko ohranila poročila za upor leta 1515, da so želeli komisariji pritožbe slišati

ti od županov oziroma dvanajstije. Le v tolminskem delu upora leta 1713 je bila vloga tolminskih županov postavljena v ozadje, saj so bili zaradi upora leta 1700 kaznovani še enkrat več kot preostali uporniki in se zato župani niso želeli postavljati v ospredje. Po drugi strani pa so številni zaslišani iz vasi kanalskega gospostva, Čepovana in Brd zatrjevali, da so njihove župane, ti pa člane svojih sosesk, prisilili v sodelovanje v upor in na podlagi tolminskih groženj.

Ker je oblasti zanimala vloga župana kot uradnika deželskega sodišča z močno avtoriteto, je verjetno treba v tem okviru interpretirati zahtevo cesarja kot deželnega kneza, ki je izbiro župana omejil z določilom, da soseska predlaga tri primerne člane, med katerimi deželski sodnik/zemljiški gospod izbere najprimernejšega. Prav starost nekaterih županov, ki sodijo v starostno skupino delovno najbolj aktivnih podložnikov, opozarja, da so bili interesi zemljiškega gospoda (in njegove zahteve do župana) že pred uporom zelo pomembni tudi pri izbiri županov vsaj v nekaterih soseskah švarceneškega gospostva. Več kot očitno je, da ti mlajši župani, četudi so zagotovo posedovali del simboličnega kapitala svojih očetov, niso predstavljali glavne neformalne avtoritete v vaški skupnosti, starešine, torej starih izkušenih gospodarjev, ki so bili s svojim kolektivnim spominom na eni strani ključni branik skupnosti glede meja, pravic in obveznosti, na drugi strani pa so s svojimi izkušnjami predstavljali zakladnico spomina. A vendarle je župan Kačič, 40-letni Ivan Svetina, posebej poudaril, da sicer res gospodari na šestnajstinski kmetiji, a da je še njegov oče imel četrtnsko. Poleg njega je verjetno v upor sodeloval tudi njegov brat in cerkveni ključar, 55-letni Gregor Svetina, ki je prav tako posedoval šestnajstinsko kmetijo.¹⁴⁰ V vseh delih goriške grofije se kaže tudi velik vpliv cerkvene organizacije, saj so v protestih sodelovali tudi cerkveni ključarji (Rihemberk, Švarcenek).

Zaključek

Zaslišanja švarceneških podložnikov dokazujejo vse značilnosti upiranja v zgodnjem novem veku. Plemiške vesti prežemajo kolektivni strahovi, ki so posledica nepreverjenih in pretiranih govoric, a so takšne govorice za razliko od podeželskih primešane uradnim zapisanim poročilom. So pa tudi del strategij plemstva v medsebojnih sporih in v odnosu do nadrejenih oblasti. Strah plemstva pred močjo množice podložnikov izvira iz zavedanja, da so člani vaške skupnosti povezani v vaški skupnosti oziroma soseski, združujeta jih skupna jeza in sovraštvo do zemljiškega gospoda in še pogostejše do njegovih uradnikov. Njihov strah pogosto slika idealizirane podobe vaških skupnosti in zakriva njihov resnični vsakdanjik, prežet s spori med posamezniki v skupnosti. Med

¹³⁶ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

¹³⁷ Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, str. 196, 198, 209.

¹³⁸ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 1. 9. 1713.

¹³⁹ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁴⁰ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, 8. 9. 1713.

podeželskim prebivalstvom pa se širijo utopične ideje o dosežkih drugih upornih sosesk – vaških skupnosti, ki jih spodbujajo k drugačnemu reševanju lastnih sporov. Zaslišanja podložnikov švarceneškega gospostva dokazujejo, da so zasliševalci iskali vodje upora, potrjevali vse elemente žaljenja nadrejenih oseb in iskali morebitne zmote, ki bi podložnike spodbudile k upor. Določenih uporniških elementov¹⁴¹ (zbiranj v formacije, podobne vojaškim, do določene mere tudi zlorabe avtoritet) pa v procesu niso dokazovali, saj jih že v uradnih poročilih niso obtožili izvajanja takšnih praks. Prav tako je bila kot olajševalna okoliščina sprejeta mladost posameznikov oziroma okoliščina, da so jih k sodelovanju prisilili župani.

Ob končni obsodbi je Ivan Muha verjetno ostal brez 1500 goldinarjev varščine, ki so jo za izpust iz ječe plačali njegovi starši.¹⁴² Celotno švarceneško gospostvo je moralo prevzeti tudi stroške oskrbe jetnikov v goriških ječah. To so od vseh podložnikov zahtevali s posebnim dekretom na prošnjo zaprtih podložnikov. A vse soseske niso sprejele tega bremena. Da je komisija ugodila prošnji zaprtih, dokazuje pritožba vasi Škocjan, da jo oprostijo plačevanja prispevka za jetnike, ker ni sodelovala v upor. ¹⁴³ Slednjič so podložnikom gospostva Švarcenek naložili še 650 goldinarjev kolektivne kazni, ki naj bi jo mednje razdelili glede na njihovo sodelovanje v upor. ¹⁴⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

ARS, AS 730, fasc. 119.

HHSTA – Haus-, Hof-, und Statsarchiv Wien

Österreichische Akten, fasc. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.

¹⁴¹ Večino spornih praks tolminskih upornikov, kot so jih dojemali vsi podrejeni uradniki in člani cesarske komisije, razkrija prav prisega županov in dekanov (omenja se tolminske) na zadnji dan upora, ki je zajemala naslednje nedovoljene (zato uporniške prakse: prakse, ki so ogrožale javno varnost (zloraba avtoritete – županov, vaških sodnikov in starešin); organizacijo vojaškim podobne formacije; javno nasilje, usmerjeno proti ljudem in premoženju; zlorabo alarmov; nespoštovanje patentov, monopolov, deželno knežjih regalij in dajatev (mitnin, davkov); nespoštovanje sodišč, zavračanje in nespoštovanje izrečenih sodb ter upiranje izrečenim sodbam; prakse, povezane z nespoštovanjem družbenih hierarhij; formiranje posvetov – »konsilijev«; samovoljno določanje višine dajatev in upiranje proti njim ter nespoštovanje vseh avtoritet – od najnižjih uradnikov do vladarja (Čeč, *Priznal je*, str. 63–64).

¹⁴² Zagotovo je sodil med zelo bogate podložnike, četudi je premoženje nekaterih tolminskih večkrat preseglo njegovo (gl. Čeč, *Priznal je*, str. 58–59).

¹⁴³ ÖStA, HHStA, Österreichische Akten, fasc. 23, s. d.

¹⁴⁴ Dolenc, Dva dokumenta, str. 101.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Cova, Ugo: *La signoria di Schwarzenegg. Un feudo goriziano sul Carso alle porte di Trieste: (XIV–XIX secolo)*. Udine: Del Bianco, cop. 2009.

Čeč, Dragica: »Priznal je, da je s helebardo in živžganjem vodil upornike proti Gorici«. O pove-zavi crimen laesae maiestatis z upori in pomenu kaznovanja upornikov v tolminskem puntu 1713. *Zgodovina za vse* 20, 2013, str. 41–65.

Čeč, Dragica: Javni prostori v tolminskem upor: vloga gostilne in prostora prošenja. *Leto 1713 in njegovi odmevi v slovenskem prostoru* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2015.

Čeč, Dragica: Prostori upora, 1. del. *Tolminski punt in čas na prelomu stoletja* (ur. Dragica Čeč, Aida Škoro Babić in Matevž Košir). Nova Gorica: ZZDS in Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, 2014, str. 65–105.

Delimo, Žan: *Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka. 1*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1986.

Dufka, Jiří: Strategien und Trägerschichten bäuerlicher Unruhen im frühneuzeitlichen Mähren. *Die Stimme der ewigen Verlierer? Aufstände, Revolten und Revolutionen in den österreichischen Ländern (ca. 1450–1815)* (ur. Peter Rauscher in Martin Scheutz). Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Band 61. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2013, str. 311–327.

Dolenc, Janez: Dva dokumenta o kaznovanju tolminskih puntarjev zaradi upora leta 1713. *Tolminski zbornik*, 3. Tolmin: Občina Tolmin, 1997, str. 95–112.

Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806*, IV. Schloss Senftenegg, 1973.

Grafenauer, Bogo: Veliki tolminski kmečki punt. *Kronika* 2, 1954, str. 81–89.

Kjuder, Albin: *Zgodovinski mozaik Primorske. S posebnim poudarkom gornjega Krasa*. Tomaj, 1959 (neobjavljeni tipkopis).

Kmečki punti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov (Situla, 13) (ur. Bogo Grafenauer in Branko Reisp). Ljubljana: Narodni muzej, 1973.

Löwenthal, Jakob: *Geschichte der Stadt Triest*. Triest: Österr. Lloyd, 1857–1859.

Marušič, Branko: *Veliki tolminski punt 1713*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1973.

Miller, Giovanni Francesco: *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola* (ur. Daniela Durisini). Monfalcone: Edizioni della Laguna, 1998.

Polec, Janko: Svobodniki na Kranjskem. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XVII, 1936 (separat).
 Rutar, Simon: Završniška gosposčina na Krasu. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 5, 1895, str. 217–226.

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 3, Notranjska. Knj. 3, Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik 2007.

Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knj. 5, Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik 2011.

Scheutz, Martin et al.: Individualisierungsprozesse in der Frühen Neuzeit. Anmerkungen zu einem Konzept. *Wiener Zeitschrift für Neue Geschichte*, 1/2, 2001, str. 39–59.

Scheutz, Martin: Frühneuzeitliche Gerichtsakten als Ego-Dokumente. Eine problematische Zuschreibung am Beispiel der Gamiger Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert. *Ego-dokumente: Annäherung an der Mensch in der Geschichte* (ur. Winfried Schulze). Berlin: Akademie Verlag, 1996, str. 99–135.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz, 1904.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz, 1905.

Trpin, Drago: Tolminsko gospostvo v času upora. *Tolminska v času punta: Zbornik ob 300-letnici tolminskega punta 1713–2013* (ur. Karla Kofol). Tolmin: Tolminski muzej, 2013, str. 5–14.

Vilfan, Sergij: Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov. *Slovenski etnograf*, 16/17, 1963/1964, str. 391–404.

Vilfan, Sergij: *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

Witting, Johann Baptist: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft »Adler«*, 1894, str. 89–146; 1895, str. 162–264.

S U M M A R Y

Serf rebellion in the Švarcenek seignior during the Tolmin peasant revolt

The study of interrogations of the rebels from the seignior of Švarcenek (Germ.: Schwarzenegg, It.: Nigrignano), who raised the last major collective protest during the revolt of 1713 and played different roles in village communities, portrays a relationship between the most frequent representations of rebels and random data that reveal a more dynamic picture of the men behind the rebellion. The interrogations of the rebels reflect the typical representations of rebels and the course of the revolt as constructed by the nobility. Whereas judges established some circumstances of the rebellion based on corpus delicti, they never interrogated the alleged rebels in regard to other facts surrounding the rebellion. Therefore, the interrogations, and particularly the concepts thereof, should be considered with great methodological care, especially because they lacked some parts of interrogation—i.e. the question catalogue. The serfs of the Švarcenek seignior were captured by the army from the Military Frontier for their connections with the revolt and interrogated in front of the commission appointed by the emperor acting as provincial prince. Some were held in the castle dungeons in the provincial capital for months, but eventually all were released. By an order of the provincial prince, one serf received the singular punishment of his bond being forfeited. Unlike other areas where the revolt was unfolding, this rebel was the only one to be punished in the Švarcenek seignior. He was a toll-collector – a low-ranking official, but also an active rebel. Although the seignior suggested to the investigating commission that all his serfs should be subject to preventive punishment, the court's final ruling shows that his petition bore no fruit. During the course of the trial it was established that the serfs were emboldened by rebels in other seigniories and that the event that triggered the rebellion was the arrival of the messenger who presented the seignior with an order to hand over the urbarium of his estate. Despite all methodological reservations, the aforementioned sources provide a unique insight into the world of village communities. They reveal the ways in which public affairs were settled, the manner of communication and protest, problems relating to the enforcement of rights, and finally the susceptibility for utopian ideas that were a result of rumoured successes of serfs in other seigniories and especially rumours regarding the abolition of all taxes.